

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО**

**Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв
імені Валентини Волошиної**

Кафедра вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**«ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО
МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ»**

Студентки 2 курсу МСО ММ групи
Освітньої програми Середня освіта.
Музичне мистецтво. Художня культура.
Спеціальності 014 Середня освіта
(Музичне мистецтво)
Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістра
Гнатюк Олени Василівни

Науковий керівник: Кравцова Н.Є.
кандидат педагогічних наук, доцент

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2020 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	7
1.1. Духовні цінності – дефінітивний аналіз.....	7
1.2. Формування духовних цінностей учнів підліткового віку як педагогічна проблема.....	14
1.3. Духовний потенціал українського музичного фольклору.....	19
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ.....	24
2.1. Діагностика стану сформованості духовних цінностей учнів підліткового віку.....	24
2.2. Практична реалізація педагогічних умов формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору.....	41
2.3. Результати експериментально-дослідної роботи.....	55
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....

ВСТУП

Модернізаційні процеси, які відбуваються в сучасній вітчизняній освіті, пов'язані з необхідністю удосконалення змісту навчально-виховного процесу, акцентуванням уваги вчительської спільноти на духовних аспектах виховання підростаючого покоління, трансляцією національної своєрідності та унікальності здобутків української музичної традиційної культури. В даному контексті особливого значення набуває проблема залучення учнів загальноосвітніх закладів, зокрема учнів підліткового віку, до вивчення історії українського народу, його культурно-мистецького досвіду. У зв'язку з цим зростає роль багатовікового досвіду музичної фольклорної традиційної культури українського народу, на основі якого формується світогляд, духовні цінності дітей та молоді: повага, милосердя, вдячність, любов до Батьківщини, гідність тощо.

В Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національній програмі «Діти України» наголошується на необхідності формування духовних цінностей підростаючого покоління шляхом звернення до національної традиційної культури (музичної фольклорної спадщини). У даних освітніх документах підкреслюється важливість розуміння педагогами й батьками духовних ідеалів, прагнень, інтересів, потреб дітей та молоді.

Проблема виховання духовних цінностей в учнівській молоді багатоаспектно відображена у філософських, психологічних і педагогічних наукових джерелах. Історія становлення і розвитку досліджуваної проблеми представлена у наукових доробках відомих зарубіжних і вітчизняних педагогів (Г. Ващенко, А. Дістервега, Я. Коменського, Я. Корчака, М. Пирогова, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.).

Справжньою скарбницею для вивчення проблеми духовної самореалізації особистості в умовах закладу середньої освіти є праці

педагогів-новаторів Ш. Амонашвілі, Є. Ільїна, О. Лисенкової, В. Шаталова та ін.

Духовність у контексті завдань сучасного культурно-освітнього простору розкривається у працях І. Беха, О. Вишневського, І. Зязюна, В. Ігнатової, І. Матюши, О. Сухомлинської, Г. Шевченко. Психологічним аспектам духовності присвячені дослідження М. Боришевського, О. Зеліченка, Н. Коваль, В. Москальця, Е. Помиткіна, Т. Титаренко, Ж. Юзвак та ін.

У контексті проблеми магістерського дослідження та з огляду на поставлені у ньому завдання, науковий інтерес представляють праці, присвячені проблемам формування духовних цінностей сучасних учнів підліткового віку (Л. Айзерман, Н. Бушельова, Л. Горюнова, І. Демакова, Б. Ільїна, А. Коростельова, Н. Никандрова, Х. Решмідта, Ю. Шарова, Н. Щуркова та ін.).

Проте, така важлива проблема, як формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору, досі системно не вивчалася. Водночас огляд педагогічної практики діяльності навчальних закладів доводить недооцінку широкого застосування засобів музичної фольклорної спадщини українського народу у залученні школярів підліткового віку до духовних цінностей, що знаходить прояв у відірваності від народних коренів і традицій, несформованості національно-культурної ідентичності, ціннісної невизначеності чи дезорієнтації. В умовах сьогодення гостро відчутні суперечності між:

- об'єктивними запитами суспільства на особистість із високим рівнем усвідомлення свого зв'язку з національним корінням, духовними цінностями свого народу та недостатнім теоретичним осмисленням проблеми формування духовних цінностей школярів підліткового віку;
- зростаючим вагомим потенціалом українського музичного фольклору у вихованні духовних цінностей школярів підліткового віку та відсутністю

впорядкованої системи використання фольклористичного матеріалу у навчально-виховному процесі закладів середньої освіти.

Отже, актуальність проблеми, її педагогічна значущість та наявність ряду суперечностей обумовили вибір теми магістерського дослідження: «Формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами українського музичного фольклору».

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичній перевірці педагогічних умов формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору.

Об'єкт дослідження – процес формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі **завдання дослідження**:

- здійснити аналіз науково-методичної літератури з проблеми дослідження;
- здійснити дефінітивний аналіз ключового поняття дослідження «духовні цінності»;
- у ході теоретичного аналізу проблеми формування духовних цінностей виокремити базові духовні цінності особистості учня-підлітка;
- визначити критерії, показники та рівні сформованості духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору;
- обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору.

Для вирішення поставлених завдань було застосовано такі **методи дослідження**:

- теоретичні: аналіз і синтез, узагальнення педагогічного досвіду;
- експериментально-емпіричні: спостереження, бесіди, опитування, тестова діагностика;
- статистичні: методи математичної та графічної обробки експериментальних даних.

Експериментальною базою дослідження виступив Навчально-виховний комплекс: ЗОШ I-III ступенів №12 Вінницької міської ради.

Апробація результатів дослідження. Окремі теоретичні положення роботи оприлюднені у збірці статей науково-практичної конференції:

- *Актуальні питання мистецької освіти та виховання.* Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів кафедри вокально хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти (Вінниця, ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 16 квітня 2020 р.) / за ред. Т.В. Белінської; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 112 с.

- *Вісник студентського наукового товариства факультету історії, права і публічного управління.* Вип. 21. Збірник наукових праць. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця : ТОВ «Друк», 2020;

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 53 найменувань та додатків. Загальний обсяг роботи становить 61 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Духовні цінності: дефінітивний аналіз

Упродовж багатьох століть і на сучасному етапі розвитку української спільноти поступово змінюється уявлення молодого покоління про навколишній світ та паралельно відбувається формування системи його фундаментальних цінностей та духовних орієнтирів, що, в свою чергу, виконує роль імунної системи у житті суспільства та постає апріорі нагальною проблемою. Особливе значення серед них займали і продовжують займати духовні цінності, зокрема проблема їх формування засобами фольклорної спадщини в учнів підліткового віку, адже в сучасному світі високорозвинених технологій та домінування масової музичної антикультури, де нехтують фольклорним спадком українського народу, українською традиційною культурою, практично не залишилося місця духовно-культурній складовій життя особистості учня підліткового віку. Істинні духовні цінності непомітно підмінюються анти-цінностями: духовною незрілістю і неосвіченістю суспільства у питаннях сучасної масової культури, фрагментарним зверненням до української фольклорної традиційної культури та її духовних цінностей, відсутністю її популяризації.

Слід зауважити, що український народ володіє величезним скарбом традиційної культури із системою важливих та дієвих духовних цінностей, надбаннями життєвої мудрості та настанов багатьох поколінь, цінностей духовної культури окремої особистості та народу, закладених у музично-звичаєвій обрядовості, фольклорних знахідках. Все це є вагомим аспектом духовного відродження нації через звернення до першоджерел культурного фольклорного буття, вивчення та опанування духовних цінностей, які знайшли втілення у традиційній культурі та пройшли випробування часом.

З метою аналізу сутності, змісту та особливостей формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами музичної фольклорної

спадщини українського народу доцільно розглянути базове поняття дослідження «духовні цінності» у філософському, педагогічному та музикознавчому аспектах.

Поняття «духовні цінності» неодноразово було предметом вивчення філософії, психології, мистецтвознавства, педагогіки, теорії та методики музичної освіти. Сьогодні існує достатньо широкий діапазон у дефініціюванні поняття «духовні цінності».

С. Черепанова визначає «духовні цінності» як «продукти духовної діяльності, цінність яких не зменшується і не зникає внаслідок їх споживання» [51, С. 23]. Такої ж позиції дотримується В. Нестеренко, який наголошує на тому, що «духовні цінності» виступають предметом споживання, які у процесі задоволення духовних потреб не зникають, а збагачують духовний світ людини, стають її власністю. Така перша особливість духовного споживання. Друга особливість полягає в тому, що процес духовного споживання є певною мірою і процесом духовного виробництва. Сприйняття духовних цінностей має творчий характер. Кожна людина по-своєму осмислює зміст літературного твору, сприйняття музичного доробку, породжує власні образи й почуття. Будь-хто переживає духовні цінності крізь призму власного досвіду, але завжди це творча робота душі й розуму людини [33, С.65-68].

На думку В. Дудченка, «духовні цінності людини мають набути нової світоглядної орієнтації, націленої не на нестримний активізм людини, а на здатність діяти, максимально вписуючись у вже наявні у світі орієнтири, тобто абсолютні духовні цінності» [18, с. 129]. Духовні цінності, як стверджує автор, відрізняються від інших тим, що вони є продуктом духовного виробництва, а отже, належать до феноменів свідомості й виявляються у формі провідних, значущих соціокультурних орієнтирів: ідеалів, норм, символів, образів, почуттів, імперативів, що зумовлюють духовний розвиток індивіда чи суспільства загалом [18, с. 64].

У психолого-педагогічному ракурсі С. Мукомел трактує духовні цінності як вершинні досягнення людства, що являють собою цілеспрямовані ідеали для формування особистості, які в повсякденному житті трансформуються у ціннісні орієнтації, що упорядковують поведінку особистості [32, с.9]. Метою формування духовних цінностей учнів-підлітків є виховання у них високих інтелектуально-моральних поглядів та інтересів, ціннісних орієнтацій і переконань, створення таких умов, які б сприяли розвитку їх моральної активності, формуванню моральної спрямованості їх психічної діяльності, устремлень, інтересів, поглядів, думок, переконань.

В. Москалець визначає дефініцію «духовна цінність» як цінне, важливе, значуще для людини, соціальної групи в духовній сфері (моральні принципи, політичні ідеї, патріотичні переживання тощо)» [31, С. 8].

В. Воропаєва розглядає «духовні цінності» як так звані самоцінні, смислові засоби виживання людства, зафіксовані переживаннями краси, наслідування добробуту, соціальним ідеалам, моральним нормам, всього того, що зветься вселюдськими цінностями» [13, С. 364]. Цікавою з приводу цього є думка С. Гусаківської, яка наголошує на тому, що «духовні цінності – це гуманістичні життєві орієнтири, які спонукають людину до дій, впливають на особистісний вибір, допомагають подолати в собі негативні риси, спричиняють потребу у справедливості, повагу до людської та власної гідності, спрямовують на морально-етичні відносини у соціумі» [15, С. 125].

М. Бліхар наголошує на тому, що духовні цінності є складним утворенням, що сприяє формуванню потреби у пізнанні світу, інших людей, себе [6, С.15–18.]. Духовні цінності відображаються у прагненні до краси, гармонії, досконалості; проявляються у ставленні людини до будь-якої форми життя як вищої цінності, повазі до внутрішнього світу іншої людини. Духовні цінності – це свого роду внутрішні якості людини, які співвідносяться із загальнолюдськими цінностями, знаходять свій вияв у значущих життєвих ситуаціях.

Так, О. Кекош вбачає релігійні начатки щодо ключової дефініції дослідження і вважає, що духовні цінності людства є вищими життєвими цінностями, які зумовлюють усі інші цінності людини і суспільства. Їх зміст розкривається в Біблії в трьох іпостасях. Це християнські чесноти: покора, щедрість, цнотливість, доброзичливість, поміркованість, лагідність, працьовитість [23, С. 140-145].

Досліджуючи різнобічні аспекти проблеми дослідження цінностей, зокрема і духовних, академік І.Д. Бех неодноразово наголошує на тому, що вони складають внутрішній стрижень особистості, «психологічне новоутворення, що відображає найбільш безпосередньо значущу для суб'єкта узагальнену сферу довкілля, через ставлення до якої він виділяє, усвідомлює і утверджує себе, своє «Я», і в результаті цього ця сфера стає простором для його життєдіяльності. Вони сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів у особистісні принципи життєдіяльності» [5, С. 1].

За І. Бехом духовна сфера включає сенс життя, любові, добра, зла, тобто сенс загальних моральних категорій. Якщо це так, то людина завжди усвідомлює свої духовні цінності на противагу особистісним смислам, які не завжди мають усвідомлений характер. Метою справжньої освіти, за переконанням науковця, мають стати моральне самоусвідомлення, виховання та розвиток духовних цінностей. Кожній дитині слід прищепити смак до духовної сторони життя [5, С.125].

Сутність духовних цінностей виявляється у їхньому суспільному характері. Духовні цінності створюються та поширюються у процесі спілкування і призначені для підвищення ефективності соціально-комунікативних взаємодій. Важливо підкреслити, що духовні цінності виконують інтегративну (консолідує) функцію, що забезпечує стабільність існування суспільства. Окрім того, на думку С. Черепанової, духовні цінності покликані також виконувати комунікативну, естетичну, морально-етичну та символічну функції [51, С. 99].

Заслужують на увагу й духовно-моральні аспекти педагогіки українського дослідника Г. Ващенка, зокрема його ідеї про цінність духовного виховання. Духовні цінності, ідеали українська людина, на думку Г. Ващенка, має шукати в княжій добі (віра в Бога, відданість його волі, любов до Бога й ближнього, смиренність, правдивість, любов до церкви, повага до старших і батьків). Ключовими моментами його духовної педагогіки (елементами української національної освіти сьогодення) постають два аспекти: ідеалістичне світосприймання, християнська мораль як основа здорового суспільства та високий рівень педагогічних наук.

Морально-етичну самореалізацію особистості він визначав за допомогою функціонування п'яти рівнів цінностей:

- *абсолютно-вічні цінності* (доброта, чесність, любов, гідність, справедливість, свобода, правда);
- *національні інтереси*;
- *громадські цінності*;
- *сімейні цінності*;
- *цінності особистого життя*.

Саме вічним цінностям педагог відводить перше місце, що пронизують нижчі рівні цінностей, визначаючи їх як духовні, що за його теорією є релігійними, ґрунтуються на християнському світогляді та прописані у Біблії. «Адже не має народу без релігії... Віра в Бога є властивістю людської душі, вкладеної в неї творцем» [10, 1997].

На думку Л. Кумінової, до духовних цінностей сучасної молоді слід віднести:

- *моральні цінності*, які втілюються в нормах, звичаях і законах, спрямованих на благо людини;
- *національні цінності*, які посідають найважливіше місце в житті будь-якого народу і окремої особистості;
- *сімейні цінності*, до яких слід віднести усі позитивні сімейні традиції (моральні, професійні, художні або побутові);

- *індивідуально-особистісні цінності*, які включають в себе предмети та ідеї, особливо близькі певній окремій людині.

Досить цікавою є класифікація духовних цінностей О. Вишневського, який поділяє духовні цінності на: *абсолютні* (доброта, чесність, любов, справедливість, гідність, мудрість, свобода, правда тощо); *національні* (патріотизм, почуття національної гідності, державотворчі прагнення, історична пам'ять, прагнення до національної єдності); *громадянські* (права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, повага до законів); *сімейне життя* (піклування про дітей та інших членів сім'ї, оберігання пам'яті предків, подружня вірність) та *особисте життя* (цілеспрямованість, витривалість, наполегливість, самостійність, відчуття відповідальності, надійність у праці, партнерстві, збереженні чужої таємниці, щедрість, шляхетність, протидія згубним звичкам, розвиток естетичних смаків і творчих естетичних здібностей тощо) [11, С.11, С. 45]. Відповідно, духовні цінності визначаються автором як прагнення особистості досягнути (на її переконання) найкращого, найдосконалішого в усіх сферах життєдіяльності. Вони ж і є одним із основних чинників професійних преференцій, адже визначають сутність людського життя та сенс майбутньої професійної діяльності. Усвідомлення власних духовних цінностей спрямовує особистість на професійне самовизначення. Отож, духовні цінності формують основу майбутнього життя, яке нерозривно пов'язане з вибором фаху і становленням особистості підлітка як професіонала.

Узагальнюючи наведені вище дефініції, варто, на наш погляд, звернути увагу на кілька смислів, що визначають сутність духовних цінностей у сучасному дослідницькому процесі.

По-перше, духовні цінності розглядаються як продукт діяльності (передусім, внутрішньої, зосередженої на особистісному розумінні добра та зла).

По-друге, духовні цінності – це, свого роду, орієнтири, які визначають сенс нашого буття.

По-третє, духовні цінності невіддільні від нормативно-моральної регуляції людської поведінки та міжособистісних стосунків.

По-четверте, духовні цінності – це вершинні досягнення людства і у цьому змісті виявляється їх інтегративне значення у конструюванні взірцевої соціальної реальності.

По-п'яте, духовні цінності виступають як внутрішні переконання, як результат довготривалої соціалізації та процесу виховання людини у певному соціокультурному середовищі.

Таким чином, в рамках нашого дослідження ми трактуємо дефініцію «духовні цінності» як особистісні якості школяра, які своєрідно, у контексті культурно-історичних ідеалів людства, спонукають, регулюють індивідуальні вчинки і поведінку учнів підліткового віку.

Слід зауважити, що сучасний духовний морально-ціннісний стан української нації одностайно оцінюється науковцями, діячами мистецтв, як вкрай негативний, що вимагає відродження духовності за рахунок звернення та використання фольклорних надбань минулого.

Згідно вищезначеного аспекту, серед національних духовних цінностей важливо виокремити яскравий та унікальний феномен – *фольклор* – складову народної культури, що ґрунтується на традиціях творчості людей чи індивідів, зумовлену їх надіями і сподіваннями, як адекватне вираження її культурної та соціальної самобутності. Фольклорні зразки та цінності передаються усно, шляхом імітації та іншими каналами. Його форми охоплюють мову, слово, поезію, музику, танці, жести, міфи, обряди, ремесла, архітектуру та інші різновиди художньої творчості.

Фольклор є найважливішою опорою духовної самосвідомості, засобом духовного виховання й соціалізації особистості в народній традиційній культурі. Важливість пізнання фольклору для сучасної людини, і особливо дитини, – ціннісному ядрі національної культури, бо саме в художніх

образах, у системі мови, в жанровій визначеності явищ фольклору поєдналися та знайшли втілення духовні засади життя, морально-естетичний кодекс, досвід обрядової діяльності, пов'язаної з працею, родинним побутом українського народу.

Аналіз літератури й освітньої практики засвідчує, що в умовах сучасного суспільства та сучасної освітньої системи, найбільш актуальними духовними цінностями, що досить дієво формуються у процесі використання українського фольклору є відповідальність, толерантність, милосердя, гідність. Саме ці духовні цінності обрано стрижневими для нашого магістерського дослідження, а відтак потребують більш детального вивчення.

1.2. Формування духовних цінностей школярів підліткового віку як науково-педагогічна проблема

Духовне відродження українського народу, боротьба за суверенітет і незалежність України значною мірою позначаються на характері духовних цінностей учнів підліткового віку, зверненні до здобутків і духовних цінностей українського народу, кращих надбань його музичної фольклорної спадщини. Слід зауважити, що проблема формування духовних цінностей юного покоління є апріорі нагальною та актуальною, оскільки в сучасних умовах дедалі більш очевидним є вплив молодіжної субкультури на учнівську молодь підліткового віку, яка почасти відірвана від загальнолюдських духовних цінностей, багатовікової фольклорної спадщини українського народу.

Теоретичні аспекти нашого дослідження базуються на ґрунтовних положеннях філософського вчення про цінності (О. Дробницький, А. Здравомислов, М. Каган, П. Матвеев); психологічні основи формування духовних цінностей учнівської молоді (І. Бех, М. Боришевський, С. Бубнов); педагогічні основи виховання у дітей духовно-моральних цінностей українського народу (О. Вишневський, В. Оржеховська, Л. Повалій, Ю.

Руденко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський); духовний розвиток особистості (І. Бех, М. Бердяєв, М. Боришевський Л. Виготський, І. Зязюн, Є. Помиткін) та інших авторів.

У наукових дослідженнях сучасних науковців висвітлено різноманітні аспекти проблеми формування духовних цінностей учнів підліткового віку: С. Мукомел – формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища, І. Бурцева – виховання духовності у старшокласників засобами образотворчого мистецтва, Т. Власова – теорія і практика виховання духовності сучасних школярів, К. Журба – виховання духовності підлітків в сучасній сім'ї та школі, Л. Федорова – виховання духовності учнів 8-9 класів тощо.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє нам зробити висновок про те, що в умовах сьогодення залишаються недостатньо дослідженими досить вагомі аспекти проблеми формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору. З огляду на те, що підлітковий шкільний вік є одним із найбільш сензитивних для формування духовних цінностей, виняткової важливості набуває питання залучення підлітків до музичних фольклорних надбань українського народу. Саме в сучасних умовах значного переосмислення у трансляції культурно-мистецького досвіду, залученні школярів підліткового віку до системи духовних цінностей українського народу потребує потенціал українського музичного фольклору.

Ретроспективний аналіз філософської, психолого-педагогічної, музикознавчої літератури дозволяє констатувати, що досвід формування духовних цінностей в учнів підліткового віку складався упродовж усієї історії існування українського народу, що в свою чергу знайшло своє відображення у духовному багатстві форм та видів фольклорної спадщини, етнопедагогіки і моралі, цінностях, нормах етикету.

Зокрема, відомий український просвітитель Г. Сковорода у своїх працях обґрунтував зв'язок формування духовних цінностей з традиційно-

звичаєвою культурою (використання народних пісень, байок, прислів'їв, тощо), високо оцінюючи виховне значення народної мудрості та відображаючи це в ідеях природовідповідності.

М. Драгоманов виступав за залучення молоді до першоджерел народної творчості, фольклорної спадщини, спільних традицій, історії України, духовних цінностей, що не лише має значення для об'єднання і культурного зростання українців, а й для більш глибокого розуміння становлення української нації [17, С.193].

Науковий інтерес до етнопедагогічної та фольклористичної проблематики нерозривно пов'язаний з іменем В. Сухомлинського, творчість якого значною мірою пронизана життєдайними джерелами народної мудрості.

Зокрема крилатою фразою стали слова В. Сухомлинського: «Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості» [45, С. 55-202., С.269]. У цьому вислові чітко означається концепція виховання особистості на основі культурно-історичних традицій народу. Ознакою цілісності народно-педагогічної концепції В. Сухомлинського є відображення конкретно-історичних умов, утілення національних традицій, відповідність потребам розвитку освіти та культури народу.

Сучасні вітчизняні науковці Г. Кіт, Г. Тарасенко наголошують, що в період посилення історичної відповідальності, пріоритетним є питання духовного виховання дітей і молоді засобами української етнопедагогіки. На їхню думку: «Етнопедагогіка кожного народу є складовою і невід'ємною частиною національної культури. У цивілізованих країнах етап розвитку і практичного застосування засобів народної педагогіки в навчанні та вихованні є одним з найважливіших показників рівня розвитку культури. Відомо, що в цих країнах зміст освіти, насамперед, відображає культурні, історичні, духовно-національні традиції та звичаї народу, етносу, якому належить школа» [24, С. 9].

На думку В. Мосіяшенка українська етнопедагогіка є не лише педагогікою національного відродження і піднесення, а й педагогікою

національного спасіння, перевага якої полягає в органічній єдності з життям, історією та культурою народу, його моральними цінностями. «Народна педагогіка не визнає жодних причин, які б давали підстави для відхилення від норм моралі у повсякденному житті» [30, С.57].

Проблема виховання морально-ціннісних орієнтацій у контексті національної ідеї становлення громадянина-патріота піднімалась К. Черною та І. Бехом, які у своїй концепції орієнтуються на національне відродження, традиційні цінності українського народу, які б відповідали інтересам людини і суспільства, згуртовували, а не протиставляли представників різних регіонів, мали б опору на менталітет українського народу, мобілізували на нові здобутки, сприймались би різними віковими групами і владою, були б конструктивним інструментом у міжнародних відносинах, були б реальними і перспективними [5, С. 11].

Таким чином, аналізуючи різноманітні підходи до духовного виховання молодого покоління, можна виділити те спільне, що притаманне кожному з них: виховні зусилля тільки тоді матимуть вплив на формування духовних цінностей особистості підлітка, коли базуватимуться на міцному національному підґрунті. Тому так важливо не втратити багатовіковий досвід народну, втілений у здобутках народної педагогіки та педагогічних поглядах видатних педагогів України.

Музичний фольклор не містить сформульованих положень, наукових термінів, але вона зберігає народні погляди і традиції, знання, спирається на народний календар. Без цих скарбів народної мудрості і педагогіка втрачає свою сутність, високе покликання, не зможе йти шляхами гуманізації освіти і виховання, адже етнопедагогіка є цілісною системою знань, ідеалів, засобів, умінь та цінностей, яка розвивається разом із розвитком українського народу.

У зв'язку з цим важливими для осягнення і розуміння стають проблеми формування духовних цінностей юнацтва засобами фольклору, серед яких чільне місце в усі часи посідають: рідна мова, народні символи, традиції, усна народна творчість, народна музична (пісенна, інструментальна,

танцювальна) творчість, музичне народно-сценічне мистецтво, народне ремесло. Основною формою існування уявлень про загальнолюдські духовні цінності в свідомості учня підліткового віку є художній образ як форма мислення в мистецтві.

У наукових дослідженнях висвітлено ряд проблем мистецької освіти. Проблеми духовного виховання засобами народної культури і мистецтва розглядаються в працях Л. Масол, В. Рибалки, О. Рудницької. На думку О. Рудницької, «Мистецька освіта відіграє важливу роль у розвитку особистісних моральних якостей людини, що створюють підґрунтя її внутрішнього світу, й в кінцевому результаті її моральності та духовності» [38, С.8].

Механізм емоційного переживання фольклорних образів та мотивів забезпечує перетворення та залучення суспільних духовних цінностей до системи індивідуального, смислосозначущого тезаурусу особистості, як реальної форми людських стосунків та життєдіяльності.

Особливим видом народної творчості є обрядовий фольклор, який синтезує елементи різних видів народного мистецтва, створюючи унікальні можливості їхнього сприйняття в культурно-семантичному комплексі. Завдяки сильному емоційному впливові, що досягається розмаїттям мистецтв, фольклор здатний глибоко проникати у свідомість особистості, формувати духовні цінності, морально-ціннісні ідеї, виробляючи відповідне оцінне ставлення до явищ оточуючої дійсності.

На думку В. Бриліної, постановка фрагментів народних обрядів з елементами драматургії сприяє пробудженню інтересу в учнів-підлітків до осмислення духовного змісту українських народних обрядів, викликає різноманітні асоціації, створює відповідний емоційний настрій, відкриває можливості активної духовної самореалізації особистості школяра.

На основі специфічних художніх засобів виразності, що передаються не тільки рухами, жестами, почуттями, але й словесно, проявляються моральні принципи, що свідчать про гідність особистості, її вчинки,

поведінку, духовні цінності, ідейно-моральні якості, прагнення і вміння оцінювати власну поведінку, поглиблювати емоційно-чуттєву сферу, збагачувати емоційний світ, де аспекти минулого набувають духовно-ціннісного значення.

Отже, проблема виховання пріоритетних духовних цінностей залишається однією з найактуальніших у філософській, психологічній музично-педагогічній педагогічній науці та освітній практиці. Виникає потреба в усвідомленні дефініції «духовні цінності» та потреба у створенні відповідних дієвих педагогічних умов, які б сприяли розвитку духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору.

1.3. Духовний потенціал українського музичного фольклору

Народна пісня, що пережила багатовікову історію, є основою усієї української культури. Це неоціненна спадщина, яку слід дбайливо зберігати й розвивати. Українській народній пісні властиві багатство слова, мелодика, точність слововживання, емоційність та історична достовірність. У пісні розкривається душа народу, його характер, моральні погляди і переконання, ставлення до об'єктивної дійсності і суспільних явищ.

Народна пісня слугує ефективним засобом духовного становлення особистості. Із покоління в покоління нею передаються моральні, соціальні, світоглядні позиції, оскільки вона завжди виконувала виховну функцію. Народна пісня та українська музика спонукає творити красу навколо себе, донести і передати її іншим. Тому надзвичайно багаті та різноманітні за змістом народні пісні мають посісти належне місце у формуванні естетичних поглядів та духовних цінностей учнів.

Український народ – один із найпісенніших у світі. Знайомлячись з естетично та духовно багатою народнопісенною творчістю, кожен учень усвідомлює, що пісня – незмінний супутник нашого життя. Фольклорне виховання пробуджує любов до життя, теплоту серця і душі.

Процеси модернізації освіти і виховання в Україні створюють нові умови розвитку національної культури, зокрема українського музичного фольклору як її загальної складової. Охоплюючи всі сфери виховної роботи, народна музика збагачує особистість людини емоційно-оцінним ставленням, викликає потребу до художньо-творчої діяльності. Педагогічна доцільність використання фольклорних зразків у вихованні учнів справедливо обґрунтовують їх красою і художньою довершеністю.

Звертаючись до використання українського музичного фольклору та народного педагогічного досвіду у сфері музичного навчання і виховання учнів, учитель повинен мати чітке уявлення про фольклор як соціальне явище. З проблем фольклору написано чимало наукових праць і досліджень (В.П.Анікін, В.Є.Гусєв, С.Й.Грица, М.М.Гордійчук, М.М.Мельников, Г.А.Нудьга, П.Д.Павлій, О.А.Правдюк, М.Ю.Русин, В.П.Струманський, М.Г.Стельмахович та ін.)

Ми дотримуємось тієї думки, що фольклор - це традиційний народний світогляд, виражений у художній формі, світогляд, що забезпечує людині перебування в злагоді з природним станом речей. Фольклор немислимий без зв'язків із працею, побутом, звичаями, обрядами рідного народу.

Сучасний музично-освітній процес в загальноосвітньому закладі, що характеризується суперечливістю та неоднозначністю підходів до використання народної музичної спадщини у вихованні учнів, спонукає до пошуку ефективних шляхів музичного навчання і виховання на основі української національної культури. Осягнення українського музичного фольклору повинно відбуватися природно і не вимушено. Його слід вивчати і сприймати: не як романтичну спадщину, перед якою повинні вклонятися, а як безпосередньо живе, хвилююче і цілісне явище; не як сукупність його видів і жанрів, а як саме життя народу від найдавніших часів до сьогодення; не як щось архаїчне, а як природну і невід'ємну частину сьогодення.

Увага і любов вчителя до народної музики як цілісного явища допоможе учням розкрити і усвідомити своєрідність народнопісенних жанрів, особливості їх перетворення у творах професійних композиторів.

Безпосереднє знайомство учнів з народною музичною творчістю, її живим побутуванням надзвичайно збагачують творчу фантазію, розвивають уяву, сприяють вихованню духовності та патріотичних почуттів. Твори народного музичного фольклору навчають бачити красу рідної землі, виховують кращі людські якості, які створюють її матеріальні й духовні цінності.

Любов до народної музики, пісні - найприродніший і найглибший духовний початок людського життя. Духовне життя, духовні запити - це дуже делікатна сфера, яка потребує серйозного і дбайливого ставлення. Під загрозою насамперед діти, які живуть на своїй рідній землі і не знають в повній мірі своєї народної, зокрема музичної, спадщини. Про це переконливо свідчать практика загальноосвітніх та позашкільних мистецьких закладів. На уроках музичного мистецтва вивчення українського музичного фольклору проводиться формально. Рідко можна почути цікаву бесіду чи розповідь про народну пісню, що вивчається на уроці. Учні повинні отримувати інформацію не тільки про пісні, але й про історію, народні традиції, звичаї, обряди українського народу, в яких виконувалися певні пісні. Учні мають усвідомлювати, що історія України віддзеркалена в народних піснях, думах. За своєю природою народний музичний фольклор яскравий і колоритний. Крім того, це рідні інтонації, які учні легко сприймають і запам'ятовують. Особливо важливим в масовій практиці є те, що виконання народних музичних творів не пов'язане з технічними труднощами. Пісенно-танцювальна музика викликає в учнів жваву реакцію, адже слухати її та інтерпретувати байдуже не можливо.

Основними компонентами педагогічного потенціалу української народної музики є: інтонаційна звукова палітра; наспівність, простота, виразність і багатство мелодій і ритмічної структури; тісний зв'язок поетичного і музичного текстів; глибока емоційність, достовірність, глибокий виклад думки; поетичність,

чистота образу; глибокий, високохудожній і правдивий зміст; відбиття історії життя народу, його думок, почуттів.

У поєднанні з етнографічними, календарно-обрядовими традиціями, звичаями фольклорні музичні твори відображають самотню систему духовності народного життя. У піснях, думах, баладах, інструментальних нагородних творах художньо відображені зразки самотньої української ментальності, еталони національних духовних цінностей.

У численних жанрах музичного фольклору відображено багатогранний і самотній внутрішній світ українців. В українських народних піснях ми глибше пізнаємо самі себе, риси свого національного характеру. Вони рясніють крилатими виразами, мудрими порадами, доречними жартами, довірливою усмішкою, що створює в учнів психологічний комфорт, оптимістичний настрій, радість пізнання, позитивну життєву енергію.

Сучасна соціокультурна ситуація характеризується активним впровадженням еталонів масової культури, споживацьким відношенням до модних культурних явищ і подій. Зростає роль засобів масової інформації, які є провідником модного, але далеко не завжди високохудожнього, морально-естетичного продукту. Поряд із цим центр традиційного педагогічного впливу родини і школи зміщується в бік юнацьких угруповань, моди, молодіжної субкультури, які стихійно спрямовують соціалізацію підростаючого покоління.

Український музичний фольклор – це своєрідна духовна школа, засоби впливу якої на емоції, почуття, розум учня є незамінними. Фольклорні ідеї, образи, символи відіграють велику роль у пробудженні і розвитку духовних цінностей школярів.

Народній пісні притаманні такі музичні особливості, як наспівність, простота мелодичної і ритмічної будови, тісний зв'язок поетичного тексту з мелодією. Тому вчитель музичного мистецтва має спонукати учнів підліткового віку вивчати і цінувати народну пісню як невичерпне джерело етнопедагогіки.

Кращі зразки народно-пісенної творчості і нині є цінним і потужним засобом духовного відродження.

Високохудожня, глибокоемоційна музично-пісенна спадщина українського народу здатна викликати цілий спектр людських почуттів: співпереживання, радість і смуток, гнів і непримиренність тощо. Тому українську народну музику слід розглядати не лише як джерело емоційної насолоди, але і як засіб естетичного і духовного виховання.

Таким чином, український музичний фольклор містить у собі великі навчальні, виховні та розвивальні можливості. Використовуючи на уроках музичного мистецтва його кращі зразки, вчитель залучає дітей до вивчення історії рідного краю, вивчення рідної мови, виховуючи тим самим любов, повагу та шану до народної спадщини і розвиває їх духовні цінності.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

2.1. Діагностика стану сформованості духовних цінностей учнів підліткового віку

За логікою експериментального дослідження виникла необхідність діагностування стану сформованості духовних цінностей учнів підліткового віку, з'ясування критеріїв оцінювання та їх показників.

З метою виявлення рівнів сформованості духовних цінностей учнів-підлітків засобами українського музичного фольклору було проведено констатувальний етап педагогічного експерименту, що передбачав визначення експериментальної бази дослідження, добір діагностувальних методик і адекватних методів вивчення проблеми.

Констатувальний експеримент проводився на базі Навчально-виховного комплексу: загальноосвітньої школи I-III ступенів № 12 Вінницької міської ради. У констатувальному експерименті було задіяно: 27 учнів 7-А (експериментального) класу та 23 учні 7-Б (контрольного) класу з метою виявлення загальних духовних інтересів і потреб.

Мета експерименту – визначити стан, критерії і рівні сформованості духовних цінностей школярів підліткового віку.

З метою з'ясування сучасного стану сформованості духовних цінностей школярів-підлітків нами була розроблена методика констатувального експерименту. Даний експеримент складався з трьох етапів, у ході яких розв'язувалися наступні завдання:

- аналіз рівня методичного забезпечення організації процесу формування духовних цінностей учнів;
- визначення критеріїв і показників сформованості духовних цінностей підлітків засобами українського музичного фольклору;
- виявлення рівнів сформованості духовних цінностей учнів експериментальних класів.

Перший етап констатувального експерименту. Як свідчить практика, опрацювання наукової та методичної літератури з проблеми дослідження, організація процесу формування духовних цінностей засобами українського музичного фольклору сприяє розвитку музично-духовного кругозору учня-підлітка, інтересу до уроків музичного мистецтва та позакласної музичної роботи з використанням елементів фольклорної спадщини і є одним з пріоритетних напрямів роботи вчителя музичного мистецтва.

Вивчення та аналіз педагогічної документації навчального закладу дав змогу виділити позитивні й негативні моменти у його роботі щодо ефективності організації процесу формування духовних цінностей учнів засобами українського музичного фольклору. Зокрема, нами було з'ясовано, що загалом дана робота ведеться, про що свідчить аналіз навчальних програм, робочих планів з виховної роботи класних керівників. Водночас, ми встановили, що процес формування духовних цінностей підлітків носить фрагментарний характер.

Вивчення та аналіз нормативних документів діяльності школи щодо організації процесу формування духовних цінностей учнів дали можливість нам зробити висновок про те, що існує нагальна потреба у впровадженні інноваційних технологій освоєння учнями історії, побутування, традицій вітчизняного народного музичного мистецтва, варіюванні складності завдань (диференціація завдань), посилення мотивації учнів щодо формування духовних цінностей учнів засобами українського музичного фольклору.

Рівень методичного забезпечення з проблем формування духовних цінностей підлітків засобами фольклорного музичного мистецтва

фрагментарно представлений методичним, демонстраційним та роздатковим матеріалом, підручниками, фольклорним музичним матеріалом, планами конспектами уроків музичного мистецтва та позакласної музичної виховної роботи з використанням засобів фольклору тощо.

Таким чином, аналіз навчальних планів, програм, підручників, науково-методичної літератури довів, що у навчальних закладах навчально-виховний процес має бути зорієнтований на формування духовних цінностей школярів, що передбачає розширення тематики уроків музичного мистецтва за рахунок внесення відповідних тем (наприклад: «Духовний підтекст творів фольклорної музичної спадщини», «Значення українського музичного фольклору у формуванні духовних цінностей школярів», підбір індивідуальних завдань з дослідження та вивчення засобів та жанрів українського музичного фольклору, введення у навчально-виховний процес факультативних занять, на яких учні, знайомлячись з елементами та жанрами фольклорного музичного мистецтва, засвоювали б духовну спадщину українського етносу, формуючи духовні цінності та ідеали. Слід зауважити, що саме ідеальні образи й зразки духовного буття, відбиті у творах українського музичного фольклору, в його художньо-образній формі, дозволяють акцентувати духовно-ціннісний зміст творів фольклорного мистецтва на основі інтеграції музичного, вербального, візуального образів, що забезпечує формування духовних цінностей на основі переживання духовних станів.

Обробка та осмислення результатів проведених нами бесід та спостережень, врахування особливостей установок, ретельний аналіз етапів навчально-виховної роботи, а також виявлення структурних компонентів духовних цінностей дали змогу визначити критерії сформованості духовних цінностей учнів засобами українського музичного фольклору.

Першим критерієм, показники якого дозволять вивчити когнітивну складову сформованості духовних цінностей, нами визначено *обізнаність*

учнів підліткового віку в у сфері духовних цінностей засобами українського музичного фольклору.

Серед значущих показників першого критерію було визначено наступні показники:

- об'єм, глибина усвідомлення уявлень про духовні цінності;
- ступінь обізнаності про український музичний фольклор як засіб формування духовних цінностей;
- усвідомлення духовних цінностей (гармонійність, справедливість, цілісність, чуттєвість, мудрість (знання, добро, краса тощо), втілених у фольклорному музичному мистецтві;
- розуміння духовно-ціннісного змісту музичного фольклорного твору за допомогою його художньо-образної мови;
- ступінь розвиненості художньо-ціннісного чуття;
- рівень розвитку асоціативного мислення (вміння порівнювати та зіставляти музичний фольклорний твір з його художнім духовно-ціннісним ідеалом);

Щодо другого критерію – *ціннісне ставлення та позитивна мотивація до фольклористичної музично-естетичної діяльності, сформованість духовних потреб учнів у сфері українського музичного фольклору* нами визначено наступні показники:

- здатність до духовно-ціннісного співпереживання;
- спрямованість музично-духовних інтересів і потреб учнів підліткового віку;
- бажання здобувати естетично-духовну насолоду від творів фольклорного музичного мистецтва;
- наявність ціннісних переваг до музично-естетичної фольклористичної діяльності (в тому числі прагнення до збереження й популяризації духовних цінностей музичного фольклорного мистецтва);
- вміння оцінювати художній фольклорний твір та встановлювати його духовно-ціннісну значущість.

Третім критерієм, показники якого дозволять вивчити практично-діяльнісну складову сформованості духовних цінностей, нами визначено *накопичення учнями духовного досвіду в процесі музично-естетичної фольклористичної діяльності*. Показниками означеного критерію нами визначено наступні:

- ступінь музичної духовно-ціннісної фольклористичної готовності (вміння виконувати естетично виразно твори музичного фольклору, передаючи їх духовно-ціннісний зміст);
- стійка потреба у втіленні власного творчого задуму;
- наявність художньо-творчих умінь, здатність відчувати красу музичного твору, вміння передавати її духовно-ціннісний зміст у виконавській музично-творчій фольклористичній діяльності;
- здатність до художньої духовно-ціннісної самореалізації засобами українського музичного фольклору.

Другий етап дослідження. З метою визначення рівнів сформованості духовних цінностей учнів засобами українського музичного фольклору нами було використано наступні методи дослідження: анкетування, опитування, інтерв'ю; індивідуальні бесіди; метод незакінчених речень тощо. Результати діагностування представлено нами за допомогою діаграми. (**Додаток 2**)

Результати діагностування показали переважно середній та низький рівні сформованості духовних цінностей школярів підліткового віку.

Причиною тому є низький рівень музично-духовних теоретичних знань (21 %), недостатній рівень мотивації школярів (13%), невміння виконувати роботу самостійно, вбачати духовне в українському музичному фольклорі, а лише за зразком або рекомендаціями вчителя музичного мистецтва (11 %), недостатність навичок музично-естетичної самостійної роботи з використанням фольклорного музичного матеріалу, спрямованої на визначення його духовної цінності та духовного змісту (10%), невміння перевтілити музично-естетичні теоретичні знання у практичну музичну духовно-ціннісну діяльність (інструментальну, вокальну), (4 %) недооцінка

власних можливостей та невпевненість у виконанні завдань (11%), невміння організувати власну діяльність з даного виду роботи (2%), непосильність завдань тощо.

Аналізуючи досвід роботи з учнями-підлітками з формування духовних цінностей підлітків засобами українського музичного фольклору, ми виділили такі основні проблеми в організації даного процесу:

- неусвідомленість змісту завдань, що пропонуються учням для формування духовних цінностей з використанням фольклорного матеріалу;
- байдуже (індиферентне) ставлення учнів до організації даного виду роботи з ними;
- зниження чи відсутність мотивації учня-підлітка;
- одноманітність та неефективність запропонованих завдань;
- недостатнє матеріально-технічне забезпечення роботи;
- недостатнє методичне забезпечення (відсутність посібників, нотного фольклорного репертуару);
- нецікавість та недовіра форм та методів роботи тощо.

Перевірка обізнаності учнів-підлітків у сфері духовних цінностей засобами українського музичного фольклору здійснювалась за допомогою комплексу різноманітних методів.

Для дослідження показників першого критерію нами було використано комплекс наступних діагностувальних методик (Додаток 1):

- метод довготривалого спостереження за поведінкою підлітків у взаємостосунках в навчально-виховному процесі та під час спільної діяльності;
- бесіди з учасниками навчально-виховного процесу для виявлення рівнів сформованості в учнів духовних цінностей;
- анкетування, інтерв'ювання, тестування, бесіди з метою виявлення розуміння сутності поняття «духовні цінності», його основних ознак, механізмів прояву у взаєминах;

- застосування ситуацій морального вибору й аналізу життєвих ситуацій;
- метод самооцінки; «Методика ціннісного спектру», за Д.О. Леонтьєвим в обробці Г.В. Іванченко;
- метод незакінченого речення: питальник «Духовна культура. Закінчи речення»;
- комплексна методика вивчення обізнаності про фольклорне музичне мистецтво як складову духовної культури: «Відкрий себе через музику» та «Музично-життєві асоціації» Л. В. Школяр;
- написання міні-творів «есе» тощо.

За допомогою методики «Духовна культура. Закінчи речення» ми дослідили, в якій мірі підлітки обізнані з такими поняттями, як «духовна культура», «духовний розвиток», «духовні цінності» тощо, усвідомлюють цінності духовної культури, представлені у фольклорному музичному мистецтві та орієнтуються в його надбаннях. За результатами дослідження можна говорити про те, що рівень знань підлітків про сутність духовної сфери людської культури здебільшого є середнім: в ЕК (44,45%), так і в КК (46,50%).

Це свідчить, що в учнів наявні базові знання про сутність і зміст духовної культури, однак вони не завжди розуміють значення використання духовно-культурних знань для саморозвитку та їхнього зв'язку із власним життєвим досвідом.

Нас цікавило як учні розкривають змістові характеристики ключових понять дослідження «духовні цінності», «духовне в музичному мистецтві», «духовність засобами українського музичного фольклору», які лежать в основі формування духовних цінностей учнів засобами українського музичного фольклору.

У ході індивідуальних бесід з учнями, ми дійшли висновку про те, що більшість учнів-підлітків має незначний обсяг базових теоретичних знань в області вітчизняного музичного фольклору. Підтвердженням тому є наступні

відповіді учнів: «духовні цінності – це щось хороше» (Олег В.), «духовність – це ніжність» (Аліна М.); «духовні цінності – хороше в оточуючому світі» (Антон І.). Хоча спостерігались і досить креативні відповіді респондентів, серед них: «Духовність – це витонченість» (Софія Р.); «Духовне – це прекрасне у природі, музиці» (Ольга Н.); «Духовні цінності – це лінія духовного креативу» (Олександр К.); «Духовне – це коли звучить ніжна пісня, яка мила серцю» (Поліна О.) тощо.

Використаний нами метод незакінченого речення дав змогу виявити як школярі розуміють поняття «духовне у фольклорному мистецтві». З цією метою учням було запропоновано закінчити речення: «У моєму розумінні духовне у фольклорному мистецтві – це...».

Біля 9% робіт можна віднести до таких, що характеризуються обґрунтованістю, осмисленістю, глибоким розумінням поняття, серед яких можна виділити наступні: «духовне у фольклорному музичному мистецтві» – це: «милозвучне звучання пісні», «ніжність та витонченість музики», «це звучання пісні, яке наповнює душу радістю».

Слід відмітити і групу учнів (12%), які досить розпливчасто охарактеризували дане поняття, зокрема: «духовне у фольклорному музичному мистецтві» – це: «гарно», «добре», «те, що подобається» тощо.

Застосування «Комплексної методики вивчення поінформованості про музичне мистецтво як складової духовної культури» за матеріалами Л. В. Школяр та О. О. Овсянникової та «Методики ціннісного спектра» Д. О. Леонтєва в обробці Г.В. Іванченко засвідчило, що мала частина учнів усвідомлюють духовні цінності, втілені у фольклорному музичному мистецтві, однак це проявляється як розуміння його формальних ознак (легкість, простота, життєвість) та художньо-виразної цінності (краса, осмисленість, цілісність).

Тому в обох класах переважає середній рівень (в ЕК 55%; у КК 54%). Така ситуація, на нашу думку, значною мірою пов'язана із тим, що поінформованість про фольклорне музичне мистецтво як продукт духовної

культури в підлітків зовсім не висока. Низький рівень мають 76% в ЕК та 61% у КК.

Застосування низки методик («Зустріч з українським музичним фольклором», «Фольклорна спадщина для домашньої фонотеки», «Фольклорна музична програма для друзів») засвідчило, що підлітки не можуть дати точну назву музичних творів, що стали надбанням фольклорної музичної культури; музика підбрана в одному жанрі, а мотиви її вибору учень пояснює досить поверхнево, часто спираючись лише на власні уподобання. Окрім того, ми зауважили, що підлітки не дуже (78%) активно включаються в процес обдумування таких програм, багато хто робив це формально, абияк, пропускав один із блоків.

Узагальнивши дані щодо обізнаності школярів-підлітків у сфері духовної культури, можна її оцінити, як недостатньо сформовану, адже третина опитаних розподілена між низьким (36%) і середнім (41%) рівнями. Високого рівня досягла тільки приблизно п'ята частина респондентів (21%).

Так у своїх міні-творах (есе) на тему «Магія фольклору», «Як прекрасно музика звучить» учні спробували обґрунтувати власні погляди на роль народної музики в розвитку духовності людини, красу звучання музичного твору, її милозвучність, вплив музики на настрій людини тощо.

Під час опитування (питання анкети для школярів, запропоновано нами у додатку А), ми поцікавились, «Де оточує людину духовне?», «Що означає музика красива, милозвучна?», «Назвіть свої улюблені фольклорні музичні твори, які на Вашу думку є красивими та високодуховними?», «Чому саме ці фольклорні музичні твори для Вас є високодуховними?», «Яку пісню Ви б хотіли нам заспівати? Чому Ви обрали цю пісню?», «Які культурні центри Ви відвідували з батьками?». Наводимо найбільш цікаві судження й думки школярів. Учениця О. зазначає, що «прекрасне оточує людину навкруги: в оточуючому середовищі, творах мистецтва, в людині». Учениця С. розповідає про те, що «музика красива та милозвучна, коли вона милує моє серце та близька до душі».

На запитання «Які культурні центри Ви відвідували з батьками?» 25 % респондентів відповіли, що відвідували планетарій, музично-драматичний театр ім. М. Садовського, парк культури і відпочинку ім. М. Горького, Центр концертних та фестивальных програм «Квадрат», Вінницьку обласну філармонію «Плеяда», тощо.

На запитання «Назвіть свої улюблені фольклорні музичні твори, які на Вашу думку є красивими?», 33% опитаних зазначили твори переважно для вокального співу, українські народні пісні «Ой у лузі червона калина», «Подоряночка», «Ой, на горі два дубки», «Вишиванка», «Несе Галя воду» тощо, саме їх вони хотіли б заспівати. Такі пісні піднімають настрій, милозвучні та красиві.

У ході анкетування, подальшого обговорення, індивідуальних та групових бесід, виявилось, що учні експериментальних класів досить рідко задумуються про красу звучання та духовний зміст фольклорного музичного твору, духовність у фольклорному музичному мистецтві. Причиною тому є їх незнання та не усвідомлення його значущості.

У ході діагностики другого критерія та його показників нами було використано методи: тестування та бесіда. Тест включав в себе 5 запитань, на кожне з яких по два варіанти відповіді – «Так» або «Ні». Результат опитування на костатувальному етапі дослідження представлено у таблиці 1.

Табл. 1

№	Запитання	ЕК		КК	
		Так	Ні	Так	Ні
1	Чи любиш ти слухати фольклорну музику?	21	6	17	6
2	Чи відчуваєш ти як красиво та високодуховно звучать фольклорні твори?	13	14	12	11
3	Чи можеш ти назвати три	3	24	4	19

	музичних фольклорних твори, які на твоя думку є дуже красивими та несуть у собі духовний зміст?				
4	Чи подобається тобі виконувати твори фольклорного мистецтва?	13	14	11	12
5	Чи любиш ти брати участь у шкільних концертах, де звучать прекрасні фольклорні музичні твори?	10	17	7	16

Під час бесіди з школярами-підлітками визначались;

- прагнення до фольклористичної музично-естетичної діяльності духовно-ціннісного спрямування, тривалість, концентрації уваги і зосередженості на предметі діяльності;

- характер ставлення підлітків до виконавської фольклористичної музичної діяльності, переживання власних успіхів та невдач, прояв активності та наполегливості у досягненні найкращого виконавського результату, з метою передачі краси звучання фольклорного музичного твору.

У ході застосування технології «Здійснення бажань» учням надавалась можливість визначити для себе пріоритетні життєві цінності у поданому списку, пронумерувавши їх відповідним чином. Головну роль у житті учнів виконувало все те, що опинилося на перших позиціях. Все решта - для них було не важливим.

У процесі обробки отриманих результатів ми визначили рейтинг запропонованих цінностей і побачили яке місце в загальній системі цінностей особистості кожного учня займають власне духовні цінності. Це допомогло ціннісному самовизначенню учнів і слугувало стимулом для процесу подальшого формування у них духовних цінностей.

Результати дослідження дали змогу нам дійти висновку про те, що:

– 32% опитаних поставили на перше місце соціальні цінності, такі як соціальна справедливість, порядок у країні, порозуміння між громадянами, добробут країни;

– 26% – духовні цінності такі (вірність, доброзичливість, допомога потребуючим та гармонія з оточуючим середовищем);

– 18% – сімейні цінності (сімейний добробут, вдалий шлюб, спокійна старість);

– 24% – індивідуалістичні цінності (хоббі, популярність та визнання однолітками та дорослими, авторитет серед товаришів, особиста безпека).

Як бачимо, духовні цінності відіграють важливу роль в житті учнів, хоча більшість із них поставило на перше місце соціальні цінності. Цей факт може бути пов'язаний із ситуацією, що склалася на даний час в країні. Отримавши анкети учнів, ми визначили, яке місце у загальному списку учня посідають цінності духовні, а яке – цінності самоствердження та цінності інших рівнів, що дає певну картину ціннісної орієнтації школяра. Отримані дані можна занести до картки індивідуального розвитку школяра і на основі її даних здійснювати консультаційну роботу з учнем, його вчителями та батьками.

Характер емоційно-емпатійного реагування на фольклорну музику ми вивчали з допомогою методики «Музично-життєві асоціації» Л. Школяр. Позитивним можна назвати те, що практично для третини учнів характерний глибокий емоційний відгук на сприймання та виконання фольклорних музичних творів. Водночас як в ЕК, так і КК наявна частка учнів (майже 14%), для яких була властива слабка вираженість емпатії під час сприймання та виконання українських народних пісень.

Другим завданням було виконання фольклорного музичного твору зі шкільної програми. Були визначені відповідні показники на основі яких ми змогли оцінити виконання за 3-бальною шкалою, а саме:

- точність відтворення нотного тексту, вміння передати зміст фольклорного твору за допомогою засобів музичної виразності;
- точне інтонування, відповідність звуковедення стилю виконання (*legato, staccato*), співацька артикуляція, чітка дикція;
- осмисленість виконання та прагнення до самостійної музичної фольклористичної творчо-пошукової діяльності.

Результати виконання даного завдання представлено нами у таблиці 2.

Табл. 2

Оцінка	Не виконали	1 бал	2бали	3бали	Кількість учнів
ЕК	15	7	5	2	
КК	12	6	3	2	

На жаль, сучасне суспільство формує в молодих людей, насамперед, прагматизм, а тому поступово втрачається значення фольклорного мистецтва не лише як джерела духовного самопізнання, але й духовного самовираження та самореалізації.

Це положення підтверджується й тим, що частка підлітків, які не вмотивовані до свого духовного розвитку в процесі музичної фольклористичної діяльності і сприймають її лише як можливість задоволення гедоністичних потреб (майже 38,5%), практично така ж, як і частка учнів, що усвідомлюють необхідність займатися музично-фольклористичною діяльністю для духовного саморозвитку та відчують стійку потребу в цьому (майже 35,5%).

Загалом ступінь вираження потреби підлітків в самостійній музичній фольклористичній діяльності невисокий. Високого рівня досягли всього 13,25%, в ЕК та 12,76% в КК (анкета для визначення рівня сформованості духовних цінностей школярів засобами українського музичного фольклору) (Додаток 3).

Узагальнивши дані щодо сформованості духовних потреб учнів підліткового віку у сфері фольклору та ціннісного ставлення до музично-естетичної фольклористичної діяльності, можна констатувати, що лише п'ята частина учнів сприймає її як простір для прояву повноти духовної самореалізації «Я» через слухання, спілкування з фольклорними музичними творами через відтворення та творення фольклористичного музичного образу.

Однак 44% перебувають на низькому рівні. У них слабкий інтерес до заходів духовного спрямування з використанням музичної фольклорної спадщини українського народу.

Перевірка рівнів з третього критерія та його показників мала за мету виявити міру накопичення учнями духовного досвіду в процесі музично-естетичної фольклористичної діяльності (здатності учнів до оволодіння уміннями створення художнього образу фольклорного твору, передаючи його духовний зміст).

Методика «Відкрий себе через музику» Л. В. Школяр дозволила встановити, що незначна частка підлітків (11% в ЕК) та (13% в КК) здатні втілити свої музичні враження в слові, візуальних фольклористичних образах, русі, обмінятися власним накопиченим духовним досвідом ними з близькими та однолітками через музично-естетичну фольклористичну діяльність, передаючи духовну цінність та духовний зміст фольклорного музичного твору. Водночас понад 60% учнів в обох класах перебувають на низькому рівні. Вони відчують себе скутими в процесі роботи з музичними фольклорними творами, пластична та інші види імпровізації здаються їм «смішними», розуміння художніх образів музичного фольклорного твору нерозчленоване.

Опрацювання відповідей учнів за методикою «Питальник творчих захоплень» А. І. Копитіна показало, що понад 55% учнів (в ЕК та КК) мають творчі захоплення, що не стосуються музично-естетичної фольклористичної діяльності (хореографія, солоспів, ансамблеве

музикування тощо) і не розглядають музично-естетичну фольклористичну діяльність як можливість духовної самореалізації (низький рівень).

Результати експериментального дослідження за останнім показником свідчать про те, що здебільшого учні звертають недостатню увагу на значення музичної фольклористичної діяльності безвідносно до духовної сфери людини. Лише 4% в ЕК та 6% у КК вказали на активне використання духовного потенціалу фольклорного музичного мистецтва у процесі навчання.

Аналіз даних дослідження щодо третього критерію засвідчив переважання у 54% низького рівня. Високий рівень продемонстрували лише 10% учнів. Отримані дані дозволяють зробити припущення, що низька активність школярів у процесі музично-естетичної фольклористичної діяльності впливає на те, що вони не можуть надалі використати її потенціал для власного духовного розвитку.

Вважаємо також, що обмеженість форм і методів такої діяльності в загальноосвітніх закладах зумовлює факт відсутності в учнів уміння використовувати духовні цінності українського музичного фольклору для духовно-ціннісного самопізнання чи самореалізації.

Визначені нами компоненти та діагностичні показники використовувались під час проведення різних етапів дослідно-експериментальної роботи, що надало можливість об'єктивно оцінювати динаміку формування духовних цінностей учнів засобами українського музичного фольклору.

На основі аналізу результатів констатувального етапу педагогічного експерименту усвідомлено можливості цілеспрямованого педагогічного впливу на учнів підліткового віку, були створені педагогічні умови, які можуть забезпечити ефективність процесу формування духовних цінностей засобами музичної фольклорної спадщини українського народу.

Узагальнивши дані за трьома критеріями, ми з'ясували загальний рівень сформованості духовних цінностей підлітків засобами українського музичного фольклору:

- високий рівень;
- середній рівень;
- низький рівень.

До високого рівня було віднесено учнів, у яких була наявна здатність збагнути і виразити власне духовне ставлення до твору українського музичного фольклору, отримувати естетично-духовну насолоду (духовний характер естетичної насолоди) від фольклорних музичних творів; чітке уявлення духовних цінностей, висока ступінь обізнаності про український музичний фольклор та його духовні начатки; розуміння духовно-ціннісного змісту музичного фольклорного твору за допомогою його художньо-образної мови, спрямованість музично-духовних інтересів і потреб учнів на духовно-ціннісний зміст музично-творчої діяльності; розуміння музично-естетичної фольклористичної діяльності як можливості духовної самореалізації.

До середнього рівня умовно віднесені учні, для яких характерне поверхнєве уявлення духовних цінностей та ступінь обізнаності про український музичний фольклор; вибіркоче сприйняття творів українського музичного фольклору (нечітке розуміння духовно-ціннісного змісту музичного фольклорного твору за допомогою його художньо-образної мови); недостатня спрямованість музично-духовних інтересів і потреб учнів до музично-фольклористичної діяльності; прагнення до збереження й популяризації духовних цінностей музичного фольклорного мистецтва лиш за вимогою вчителя; недостатньо сформоване вміння виконувати естетично виразно фольклорні твори, передаючи їх духовно-ціннісний зміст; нестійка потреба у втіленні власного творчого задуму; часткове розуміння музично-естетичної фольклористичної діяльності як можливості духовної самореалізації.

Для учнів низького рівня характерні відсутність розуміння духовних цінностей та низький ступінь обізнаності про український музичний фольклор; відсутнє розуміння духовно-ціннісного змісту музичного фольклорного твору за допомогою його художньо-образної мови; відсутність музично-духовних інтересів і потреб учнів до фольклористичної діяльності; відсутність прагнення до збереження й популяризації духовних цінностей музичного фольклорного мистецтва; не сформованість вміння виконувати естетично виразно художні твори, передаючи їх духовно-ціннісний зміст; відсутність розуміння музично-естетичної фольклористичної діяльності як можливості духовної самореалізації.

В результаті діагностування рівня сформованості духовних цінностей засобами українського музичного фольклору було визначено, що серед учнів: високий рівень сформованості має – 18 % респондентів, середній рівень – 62 % та низький рівень – 20 %.

Отримані результати дозволяють говорити про те, що менше п'ятої частини учнів досягли в цьому плані високого рівня (18%); здебільшого опитаних характеризує низький рівень сформованості духовних цінностей, пов'язаної з музично-естетичною діяльністю (44%).

У цієї групи учнів відсутні уявлення про способи свого духовного розвитку в процесі музично-естетичної фольклористичної діяльності, про можливості у сфері фольклорної музики, про духовні цінності, пов'язані з «Я-музичним».

Здійснивши аналіз результатів констатувального експерименту за критеріями та показниками рівні сформованості духовних цінностей учнів ми дійшли висновку, що серед низки продуктів (інтелектуальні, естетичні, етичні, соціальні, релігійні) духовної культури людства, що перейшли у категорію духовних цінностей, естетичні, а саме цінності українського музичного фольклору поки не стали для учнів пріоритетними для власної музично-творчої діяльності, зорієнтованої на активний духовний

саморозвиток, збереження і поширення зразків духовної культури, закладених у музичному фольклорному мистецтві.

Констатувальний етап експерименту засвідчив, що для більшості учнів характерно споживацьке ставлення до духовних цінностей. Вони здебільшого розглядають ціннісну проблематику переважно в контексті забезпечення благополуччя власного життя.

Отже, плануючи завдання на формувальний експеримент, ми врахували той факт, що учні-підлітки загалом досить позитивно реагують на український музичний фольклор, усвідомлюють духовні цінності, втілені в ньому, і розуміють переваги та недоліки своєї музично-естетичної фольклористичної діяльності в плані організації «спілкування» з фольклорним мистецтвом.

Водночас у них недостатньо сформоване ціннісне ставлення до фольклористичної музично-естетичної діяльності, частково у зв'язку з низьким рівнем обізнаності в цій сфері, частково з наявністю небагато (здебільшого у формі відвідування культурних заходів у ролі глядача), часто негативного або примусово набутого досвіду участі в заходах музично-естетичної діяльності духовного змісту з використанням кращих зразків фольклорної музичної спадщини українського народу.

Вони обмежуються пасивною участю (як правило, через сприйняття творів музичного фольклорного мистецтва; рідше – виконавською фольклористичною діяльністю; практично ніколи – музично-естетичною фольклористичною просвітницькою діяльністю). А це, безперечно, впливає на те, що духовні цінності, які представлені, зокрема в музичних фольклорних творах і, як нами було з'ясовано раніше, становлять основу виховання духовної культури учнів.

Отже, проаналізувавши стан сформованості духовних цінностей учнів-підлітків, ми дійшли висновку про визначення та реалізацію педагогічних умов формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору.

2.2. Практичне забезпечення процесу формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору

Реалізація педагогічних умов здійснювалась нами на етапі формувального педагогічного експерименту, який відбувався в експериментальному 7-А класі.

У нашому дослідженні педагогічні умови розглядаються як комплекс взаємозалежних, взаємопов'язаних метою та смыслом компонентів, які охоплюють суб'єктів виховного процесу. Під педагогічними умовами формування духовних цінностей підлітків ми розуміємо сукупність взаємопов'язаних обставин, які створюють сприятливу ситуацію для формування духовних цінностей особистості учня засобами української музичної фольклорної спадщини.

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми та аналіз результатів констатувального експерименту дозволили визначити педагогічні умов, які сприятимуть успішній реалізації процесу формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами українського музичного фольклору, зокрема:

- створення відповідного культурно-виховуючого фольклористичного середовища;
- використання духовно-виховного потенціалу уроків музичного мистецтва з використанням кращих зразків українського музичного фольклору.

Вивчення стану проблеми формування духовних цінностей учнів підліткового віку дозволяє констатувати, що головним у формуванні духовних цінностей є компетентнісний підхід, який передбачає спрямованість соціально-педагогічної діяльності на формування духовної особистості школяра. Він забезпечує єдність освіти і виховання, має опору на

досвід й суб'єктність школяра-підлітка загальноосвітнього закладу і спрямований на набуття життєвого досвіду.

Використання компетентнісного підходу передбачає врахування життєвого досвіду, не лише здобутків, а й помилок учнів підліткового віку та їх прагнення до самореалізації і самоствердження; дає змогу школярам-підліткам користуватися різними джерелами з метою поглиблення власних знань, умінь і навичок у царині вітчизняної музичної фольклорної спадщини з метою формування духовних цінностей та ціннісних орієнтацій. Таке застосування компетентнісного підходу у самостійному осягненні школярами фольклорного матеріалу духовно-ціннісного змісту, сприяє розширенню власного духовно-ціннісного світогляду, усвідомленню розмаїття поглядів на зазначену проблему, навички використання різноманітної інформації тощо.

Розглянемо детальніше кожен із зазначених педагогічних умов.

Перша умова – створення відповідного культурно-виховуючого фольклористичного середовища.

Культурно-виховуюче середовище передбачає взаємодію дитини з навколишнім середовищем, проектується і формується на основі дитячої субкультури та духовно-культурних цінностей.

Теоретичною основою для визначення сутності поняття «культурно-виховуюче середовище» є концепції сучасних дослідників, які висвітлюють різноманітні аспекти категорії «середовище» (В. Бочарова, Л. Буєва, Ю. Мануйлов, В. Семенов), «спосіб життя школи» (О. Тубельський), «спосіб життя закладу освіти», «дух школи», «організаційний клімат школи» (О. Гуменюк), «освітній простір» (А. Валицька, І. Фрумін, Б. Ельконін), «виховний простір» (Л. Новикова, Н. Селіванова та ін.), «творче освітнє середовище» (В. Ясвін).

Аналіз наукової літератури та узагальнення різноманітних підходів до поняття «культурно-виховне фольклористичне середовище» та комплексу споріднених педагогічних явищ дозволяє розглядати «культурно-виховуюче

фольклористичне середовище» сучасного загальноосвітнього закладу як сукупність духовно-матеріальних умов функціонування закладу освіти, що забезпечують духовний саморозвиток вільної й активної особистості школяра, реалізацію творчого потенціалу дитини засобами української фольклорної спадщини.

В рамках нашого магістерського дослідження, «культурно-виховуюче фольклористичне середовище» є результатом духовно-культурної єдності учасників виховної взаємодії вчителя та учня підліткового віку на основі спільної музично-творчої діяльності та співтворчості з використання кращих зразків українського музичного фольклору.

Результатом виховного впливу даного культурно-виховуючого фольклористичного середовища можна вважати формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами використання українського музичного фольклору.

Аналіз навчальних планів, програм, підручників, науково-методичної літератури довів, що у загальноосвітніх закладах навчально-виховний процес на уроках музичного мистецтва має бути зорієнтований на формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами українського музичного фольклору, що передбачає розширення тематики уроків за рахунок внесення та вивчення тем духовно-ціннісного змісту.

Згідно з вищезначених аспектів завданням вчителя музичного мистецтва є створення відповідного культурно-виховуючого фольклористичного середовища, зокрема на уроках музичного, яке сприятиме ефективності процесу формування духовних цінностей школярів.

В рамках нашого дослідження відповідне культурно-виховуюче середовище передбачає виклад інформації про духовні начатки у музичному фольклорному мистецтві, надає можливості для духовного самовираження, саморозвитку у музичній культурній діяльності, формує духовні цінності, сприяє збагаченню духовно-ціннісного досвіду учнів, формує здатність сприймати та інтерпретувати твори музичного фольклорного мистецтва,

використовувати отриманий духовний досвід у самостійній музично-творчій діяльності, застосовуючи твори українського музичного фольклору.

Друга педагогічна умова – використання духовно-виховного потенціалу уроків музичного мистецтва з використанням фольклорної музичної спадщини українського народу.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що вчені досліджують різні аспекти досліджуваної проблеми, зокрема у працях мистецтвознавців та фольклористів: А. Іваницького, Л. Кулаковського О. Костюка, І. Ляшенка – значення українського пісенного фольклору у формуванні духовного світу школярів.

Духовний розвиток особистості відбувається під дією мистецтва й включає в себе такий необхідний компонент як мистецька освіта, що дає можливість особистості розуміти специфічну мову мистецтва та оцінювати оточуюче крізь призму духовних категорій.

Духовно-виховний потенціал уроків музичного мистецтва повинен дати учням загальний музично-духовний розвиток; приблизити їх до високого музичного фольклорного мистецтва, використовуючи різножанровий фольклорний матеріал; сформувати духовні смаки на кращих зразках народної фольклорної української музики, творах сучасних композиторів-фольклористів; виховати активних учасників художньої фольклорної самодіяльності; допомагати духовно-ціннісному вдосконаленню в душі сучасності.

Уроки музичного мистецтва зі своєю змістовою лінією містять значний духовно-виховний потенціал та є чинником духовного виховання школярів. Змістове наповнення тем інформативним матеріалом стосовно українського музичного фольклорного мистецтва, використанням кращих зразків різножанрової палітри музичних народних творів створює умови для формування духовних цінностей учнів-підлітків, розвитку їх духовно-ціннісних орієнтацій, духовних якостей, смаків, потреб.

Отже, уроки музичного мистецтва є тим культурно-виховуючим

середовищем, де має відбуватися розвиток духовних цінностей учнів і розглядаються, як: по-перше, потенційна можлива міра залучення школярів до фольклорної музичної діяльності; по-друге, процес та результат цілеспрямованого сприймання творів фольклорного музичного мистецтва та його вплив на особистість з метою формування в неї духовної свідомості; по-третє, активне музично-творче ставлення до оточуючої дійсності; по-четверте, здатність самостійно знаходити духовне у житті та музичному фольклорному мистецтві, прагнення зберігати й примножувати його.

Використовуючи результати дослідження науковців та враховуючи багатофункціональність уроку музичного мистецтва, ми визначили п'ять векторів формування духовних цінностей засобами українського музичного фольклору на уроках музичного мистецтва:

- *аксіологічний вектор*: можливість формувати в учнів систему ціннісних орієнтацій в духовній сфері, тобто формувати духовні потреби, судження, в яких виражаються духовні смаки, погляди, ідеали особистості, а також формувати здатність давати певну емоційно-образну оцінку предметам та явищам;

- *творчий вектор*: можливість формувати уміння, навички, здібності до творчої фольклористичної діяльності та формувати мотивації напрямку цієї діяльності: позитивної, продуктивної, соціально-організаторської, перетворювальної відповідно до ідеалів духовної краси;

- *гносеологічний вектор*: можливість давати певний об'єм якісної інформації стосовно духовно-ціннісних та фольклористичних знань, історичних подій, біографічних фактів тощо, тобто інформації, яка пов'язана з пізнавальною діяльністю учнів;

- *художній вектор*: спроможність формувати високий змістовний рівень духовно-ціннісних потреб школярів та створення умов для їх задоволення, реалізації;

- *комунікативний вектор*: можливість формувати в учнів культуру міжособистісних стосунків, створити умови для розуміння українського

музичного фольклору як універсальної мови між людьми, яка дає їм змогу обмінюватися почуттями, думками, залучатися до культурно-історичного фольклористичного досвіду.

Оскільки сучасний урок музичного мистецтва в структурному плані характеризується цілісністю, логічністю та послідовністю всіх його етапів, то і вектори духовно-виховного потенціалу уроку знаходяться в гармонійній єдності дії.

Отже, розроблені нами педагогічних умови формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами українського музичного фольклору, зокрема: підготовка майбутніх вчителів музичного мистецтва до процесу формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами українського музичного фольклору; створення відповідного культурно-виховного фольклористичного середовища; використання духовно-виховного потенціалу уроків музичного мистецтва та позакласної музичної роботи з використанням фольклорної спадщини українського народу, мають стати засобом формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами українського музичного фольклору.

Таким чином, в уроках музичного мистецтва закладено великі духовно-виховні можливості, що в свою чергу виступають як духовно-виховний потенціал і є вагомим чинником для формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору.

В *реалізації першої педагогічної умови* ми керувалися думкою, що культурно-виховуюче фольклористичне середовище функціонує у наступних формах на уроках музичного мистецтва: дослідницька фольклористична робота учнів із залученням історичних та документальних фактів, інформаційних матеріалів про традиції та обряди, духовне осягнення українського музичного фольклору та музично-фольклористична діяльність: аналіз та інтерпретація кращих зразків українського музичного фольклору; інсценізація українських народних пісень, тощо.

У ході реалізації даної педагогічної умови ми передбачали формування фольклористичної компетентності в учнів, що в свою чергу структурується на наступні складові: фольклористичні знання, уміння, духовні цінності.

Фольклористичні знання полягають в обізнаності та сукупності відомостей у музичній, українознавчій та фольклористичній галузях, набутих у процесі уроків музичного мистецтва.

Зокрема, на уроках ми залучали учнів у фольклорне середовище, де вони шукали цікаву додаткову інформацію про жанри музичного фольклору, побутування народної музики, аналізували українські музичні народні пісні та інструментальні твори; знайомились з творчістю видатних збирачів вітчизняного фольклору тощо. Фольклористичні цінності даної роботи полягали у важливості та значущості музичної народної творчості та українського музичного фольклору для учнів підліткового віку, який є носієм національної музики, міфології, обрядів, звичаїв, музичної фольклористичної культури тощо.

У роботі з учнями ми використовувати такі форми роботи, як: мікрОВикладання, розв'язання педагогічних ситуацій, моделювання виховних ситуацій духовно-ціннісного спрямування, організація виставок фольклорного мистецтва, проведення майстер-класів відомих музикантів-фольклористів (Катерина Пірус, Тетяна Горбулінська), музичних зустрічей з відомими виконавцями музичного фольклору та фольклорними аматорськими колективами (Лідія Остапчук, ансамбль «Дармограй»).

На уроках ми не лише подавали музичний теоретичний матеріал про музично-духовну культуру, духовні цінності, фольклорну спадщину українського народу, її засоби та жанри, але й залучали учнів до процесу формування та підвищення рівня власних духовних цінностей засобами українського музичного фольклору.

Зокрема, засоби фольклорного музичного мистецтва ми умовно поділили на *суспільно-корисні* (музикознавчі фольклористичні знання); *трудові* (музичні свята першої борозни, обжинок, прильоту птахів, толоки;

освоєння традиційних ремесел та народних промислів з використанням пісенної обрядовості); *пізнавально-розвивальні* (музично-фольклористичні вікторини, музично-літературні проекти); *військово-спортивні* (козацькі музичні забави, національні музичні ігри тощо).

Великий інтерес викликав в учнів проведений нами урок музичного мистецтва духовно-ціннісного спрямування з використанням фольклорного матеріалу на тему: «Пісня українська милозвучно й ніжно так звучить». На одному з уроків було проведено лекцію-концерт «Пісня – скарб українського народу», що проводилась нами в ході експериментальної роботи. (Додаток 4).

Проста демонстрація обряду є малозрозумілою для сучасних учнів підліткового віку. Слово, дія персонажів музично-поетичної фольклорної вистави можуть пояснити смисл давнього обряду, звичаю; висвітлити їхню глибинну філософську та духовно-ціннісну сутність, що сприяє формуванню в учнів стійкого прагнення дотримуватися певних моральних норм та правил, закріплених у народній музично-поетичній спадщині, у гармонійній єдності поетичного слова, легенди, казки, пісні, танцю, народної та української класичної музики на засадах органічної єдності комплексу мистецтв.

З метою виявлення й збереження, формування уявлень учнів про національні, духовні цінності українського народу, залучення їх до участі у відродженні народної обрядово-святкової культури й народних традицій, було проведено театралізацію ряду народних свят та обрядів, зокрема: «В ніч перед Різдвом», «Андріївські вечорниці», «Ай да калита».

Театралізація народної обрядовості учнями сприяла глибокому осмисленню ними змісту, форм і функцій національно-культурного досвіду, здатності до передачі іншим духовних знань, цінностей, досвіду, відображених у народних музичних звичаях, обрядах і святах, що мала глибоке історичне коріння та справляла на них посиленний духовний виховний вплив.

Використання засобів українського музичного фольклору у навчальній та позанавчальній діяльності учнів ми класифікували за такими параметрами

та ознаками: за метою – поглибити знання учнів з вітчизняного музичного фольклору, його традицій та побутування, засобів та жанрів; підвищити рівень їх духовної та фольклористичної компетентності, за методом – навчальні, ігрові, художні.

Слід зазначити, що необхідність у формуванні фольклористичної компетентності учнів-підлітків полягає у тому, що саме вони є носієм духовних цінностей, мови, традицій, культури та фольклорної спадщини нашого народу для молодшого покоління, зокрема дітей дошкільного віку та молодших школярів.

На формувальному етапі експерименту було застосовано *інтерактивний метод проектів*. Учні підготували і презентували проекти на теми: «Духовність і її джерела: фольклорна спадщина українського народу», «Духовні цінності українського музичного фольклору: втрати, пошуки, повернення», «Висвітлення духовних цінностей творів музичного фольклору художніми засобами».

Цікавою і корисною формою залучення учнів у фольклорно-виховуюче середовище стало знайомство з елементами родинного музичного фольклору. Нами було організовано зустріч із сімейною фольклорною династією Тетяни і Катерини Пірус, які ознайомили учнів з обрядом виготовлення пасхальних яєць (крашанок), що супроводжувалося співом українських народних пісень.

Учні випустили цікаву за формою й змістом *фольклористичну газету*, де розкривались основи духовності особистості в кращих зразках календарно-обрядових українських народних пісень.

Отже, завдання вчителя музичного мистецтва - створення відповідного культурно-виховуючого фольклористичного середовища на уроках музичного мистецтва з використанням різноманітних засобів та жанрів фольклору, які в свою чергу сприятимуть ефективності процесу формування духовних цінностей учнів підліткового віку.

Реалізація другої педагогічної умови уможлилювалася за рахунок: *по-перше*, захоплюючого характеру уроків музичного мистецтва з

використанням різноманітних засобів та жанрів українського фольклору, *по-друге*, при створенні атмосфери емоційного напруження і зацікавленості у сприйнятті та осмисленні фольклорної музики на основі використання різних видів музичної діяльності (спів, гра на дитячих музичних інструментах, слухання музики, музично-творча діяльність), *по-третє*, особливої емоційно-творчої атмосфери, адже фольклорна музика – це мова почуттів: вона хвилює, викликає в учнів певні настрої і духовні переживання.

Згідно програми предмету «Музичне мистецтво» її головною метою є формування основ музичної культури учнів як важливої і невід’ємної складової їхньої духовної культури. Дана мета конкретизується в основних завданнях, спрямованих на формування базових освітніх фольклористичних компетенцій та загальний духовний розвиток учнів:

- введення учнів у світ добра, духовності та духовних цінностей, відображених у музичних фольклорних творах, засвоєння ними знань та вмій про особливості художньо-образної мови творів фольклорного музичного мистецтва;
- розвиток чуттєво-емоційного сприйняття навколишнього світу крізь призму українського музичного фольклору, прилучення учнів до животворного джерела людських почуттів і переживань, втілених у фольклорній музиці;
- збагачення емоційно-духовного досвіду учнів, підведення їх до осягнення художньо-образної суті фольклорного музичного мистецтва в його найпростіших втіленнях;
- сприяння розвитку художньо-образного мислення, уяви, загальних та музичних здібностей учнів засобами вітчизняного музичного фольклору;
- формування універсальних (духовних, моральних, громадянських) якостей творчої особистості;
- виховання ціннісного ставлення до вітчизняного фольклорного музичного мистецтва.

Змістове наповнення програми передбачає формування в учнів

світоглядних, ціннісно-орієнтаційних, навчально-пізнавальних, творчо-діяльнісних, комунікативних компетенцій, що досягається зокрема через сприймання та інтерпретацію кращих зразків українського музичного фольклору.

Структурні компоненти духовних цінностей реалізовувались через різні етапи та форми роботи учнів на уроках музичного мистецтва засобами українського музичного фольклору.

Когнітивний компонент формувався завдяки спонуканню учнів до виявлення вміння відчувати духовну насолоду від різних форм музичної фольклористичної діяльності.

Емоційно-ціннісний компонент формувався через залучення учнів до таких видів навчальної діяльності: спів, слухання, бесіди тощо. Реалізація компоненту відбувалася у ході аналізу змісту фольклорного твору, класифікації вивченого музичного фольклорного матеріалу за жанрами, стилями та напрямками, формування власного оцінного ставлення до творів вітчизняного народного музичного мистецтва.

Практично-діяльнісний компонент формувався шляхом підбору індивідуальних та групових форм навчальної роботи (презентації, виступи, сольні номери, створення власних фольклорних творчих продуктів тощо), впровадження інноваційних педагогічних технологій, в результаті яких значно підвищився рівень духовно-ціннісних та фольклористичних знань учнів, а вони із задоволенням виражали себе у власній фольклорній творчості.

Відповідно до змісту формування духовних цінностей учнів активно використовувались колективні, групові та індивідуальні форми роботи. Так, програмами передбачено ознайомлення учнів з історією українського музичного фольклору під час уроків-бесід, присвячених окремим епохам, періодам, видам та жанрам музичного фольклору, музикантам. Мета бесід – навчити учнів розуміти мову фольклорного музичного мистецтва, його засоби музичної виразності, розглядати фольклорні твори в єдності форми і

змісту, вміти самостійно аналізувати духовно-ціннісний зміст творів різних видів і жанрів фольклорного музичного мистецтва, висловлювати свою думку про творчу спадщину українського музичного фольклору, його жанри та історію.

Досить дієвими, на наш погляд, є мікрогрупові форми роботи, які використовувались нами у роботі над проектами, міні-дослідженнями, творчими завданнями, підготовкою колективної творчої справи.

Один із проектів передбачав дослідження жанрів фольклорного музичного мистецтва. Тема проекту: «Краса звучання різних жанрів фольклорного музичного мистецтва». Зібрані матеріали, узагальнення радимо використати при проведенні майстер-класу з учнями-підлітками.

Досить широко використовувались групові форми. Зокрема, нами були проведені уроки музичного мистецтва із використанням інноваційних технологій навчання. Найбільший інтерес викликали *інтерактивні уроки* «Видатні імена у фольклорному мистецтві», «Відображення жіночої долі в українській народній пісенності», «Жанрова різноманітність українського музичного фольклору», «Музичні народні свята».

Найбільш продуктивними формами музично-творчої діяльності учнів були інтегровані: колективні творчі завдання, колективна творча справа, робота в малих групах, ігрові комплексні заняття. Ми застосували прийоми залучення до ігрової діяльності учнів: «пластичне інтонування» (виконавська участь рук, ніг, корпусу, нахилів голови під музику); поділ класу на рольові групи (наприклад, актори і критики, господарі і гості), тощо).

На уроках музичного мистецтва ми запропонували виконати ряд завдань з метою формування розуміння і сприйняття учнями явищ навколишньої дійсності, творів фольклорної спадщини крізь призму понять духовного.

Саме такі завдання сприяли формуванню духовної компетентності учнів засобами українського музичного фольклору як сукупності духовних якостей особистості підлітка, а саме: обізнаність у галузі музичного

фольклорного мистецтва, прагнення та здатність реалізувати на практиці свій художній духовно-ціннісний потенціал для одержання власного неповторного результату музично-творчої діяльності, де під художнім духовно-ціннісним потенціалом розуміється: певний обсяг культурно-історичних та художніх духовно-ціннісних знань; умінь та навичок художнього духовно-ціннісного сприймання творів музичного фольклору, аналізу й інтерпретації творів народного музичного мистецтва відповідно до авторського задуму, розуміння єдності форми та змісту тощо; готовність особистості до художньо-творчої реалізації, самостійного пізнання творів вітчизняного фольклорного музичного мистецтва, духовно-ціннісної оцінки творів фольклорної спадщини, духовної самореалізації та самоконтролю, що виражають її мораль (сукупність прийнятих нею моральних норм) та моральність (здатність до власного морального пошуку), спроможність формувати життєві принципи та цінності, відображені у фольклорній спадщині українського народу.

Серед таких завдань заслуговують на увагу наступні: «випишіть важливі міркування про духовність в фольклорній музиці», «напишіть твір-роздум на тему: «Чим мені подобається українські народні пісні...», «Чи несуть у собі духовний зміст історичні пісні та балади», «Що Ви розумієте під словом «духовність»...», напишіть дослідницький проект на тему: «Український музичний фольклор як показник духовності школяра», що спрямовані на формування високої духовної культури, духовних цінностей, що концентруються в образно-емоційній формі в усіх моральних проявах дійсності, природи, праці, пізнання, людських взаєностосунків.

Твори музичної фольклорної спадщини впливають на здатність особистості переживати складні духовні почуття, формувати духовно-моральну сферу учня-підлітка: духовні потреби, духовні сили, передавати за допомогою фольклорних творів позитивний духовний досвід поколінь, що сконцентрований у різних жанрах українського музичного фольклору

(думи, історичні пісні, родинно-побутові та календарно-обрядові пісні, балади, тощо).

Отже, процес формування духовних цінностей школярів-підлітків на уроках музичного мистецтва можна здійснювати за такими напрямками, як *світоглядний* (створення умов для формування ієрархії духовних цінностей, ідеалів, духовної культури, смаку, переконань); *культурологічний* (підготовка тематичних уроків, театралізованих свят, обрядів, ритуалів, конкурсів, ігор-змагань; відзначення народних музичних свят, практикуми вивчення народних пісень, танців тощо).

Позакласна музична робота духовно-ціннісного змісту з використанням засобів українського музичного фольклору є своєрідним доповненням до уроків музичного мистецтва.

Таким чином, визначені нами педагогічні умови реалізувались на основі особистісно-орієнтованого, компетентнісного підходів та характеризують основні напрямки використання українського музичного фольклору на уроках музичного мистецтва з метою формування духовних цінностей учнів підліткового віку, яка мала цілеспрямований характер, давала змогу досягти мети у вирішенні поставлених виховних завдань через використання різноманітних форм і художньо-педагогічних технологій навчання, що слугують засобом оптимізації навчально-виховного процесу в загальноосвітньому закладі.

2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи

Для виявлення педагогічного потенціалу та доцільності використання визначених і апробованих нами педагогічних умов формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами українського музичного фольклору необхідно було з'ясувати ефективність їх впровадження.

Під час проведення формувального експерименту постійно здійснювався поточний контроль за його перебігом, завдяки чому спостерігалась зміна відношення учнів-підлітків до українського музичного

фольклору та його жанрів, формування духовно-ціннісного ставлення до музичної фольклорної спадщини, якість засвоєння ними музично-духовних теоретичних знань, практичних умінь та навичок, простежувалась інтенсивність розвитку мотиваційно-вольової та емоційної сфери, формування духовно-ціннісних орієнтацій, вказуючи на загальну динаміку результативності експериментальної роботи. Крім того, проведення контрольних заходів передбачало встановлення зворотного зв'язку щодо визначення правильності обраних педагогічних умов. Це надало можливість вносити відповідні корективи.

Контрольно-діагностичні зрізи проводились поетапно за показниками визначених критеріїв та аналогічними до констатувального експерименту формами.

Перевірочне анкетування учнів експериментальної і контрольної груп дало результати, викладені у таблиці 3.

Табл. 3

№	Запитання	ЕК		КК	
		Так	Ні	Так	Ні
1.	Чи любиш ти слухати фольклорну музику?	25	2	17	6
2.	Чи відчуваєш ти як красиво та високодуховно звучать фольклорні твори?	18	9	14	9
3.	Чи можеш ти назвати три музичних фольклорних твори, які на твоя думку є дуже красивими та несуть у собі духовний зміст?	10	17	6	17
4.	Чи подобається тобі виконувати твори фольклорного мистецтва?	16	11	11	12
5.	Чи любиш ти брати участь у шкільних концертах, де звучать прекрасні фольклорні музичні	15	12	9	14

	твори?				
--	--------	--	--	--	--

На перше питання «Чи любиш ти слухати фольклорну музику?» 25 учнів експериментального класу відповіли позитивно, що на 4 учні більше початкового опитування. Що стосується учнів контрольного класу, то їх любов до творів фольклорного музичного мистецтва порівняно з початковим анкетуванням залишилася незмінною. Потреби та інтереси експериментального класу відносно творів фольклорного музичного мистецтва значно розширилися, серед улюблених музичних фольклорних творів з'явилося значно більше зразків, причому різножанрових.

В учнів експериментального класу відбулися помітні позитивні зрушення: музична потреба набула усвідомленої спрямованості, значно збільшився обсяг музично-духовних знань учнів, зросла їх зацікавленість у творах вітчизняного музичного фольклору. В контрольному класі не відбулося значних змін порівняно з початковим анкетуванням.

Так, якщо до експерименту 3 опитаних учні з 27 не могли назвати 3 фольклорні музичні твори, які на твою думку є красивими та несуть собі духовний зміст, то після нього ці показники в експериментальній групі зменшились до 9 учнів.

Методикою «Духовна культура. Закінчи речення» ми дослідили, що завдяки практичній реалізації педагогічних умов, школярі набагато краще стали обізнаними з такими дефініціями, як «духовна культура», «духовний розвиток», «духовні цінності», в пріоритеті стали цінності духовної культури, представлені в фольклорному музичному мистецтві. За результатами дослідження можна говорити про те, що рівень знань підлітків про сутність духовної сфери людської культури (духовних цінностей) покращився.

Нас знову цікавило, як учні розкривають змістові характеристики ключових понять дослідження «духовні цінності», «духовне в музичному мистецтві», «духовність засобами українського музичного фольклору», які

лежать в основі формування духовних цінностей засобами українського музичного фольклору. У ході індивідуальних бесід з учнями ми дійшли висновку про те, що у більшості учнів-підлітків ЕК обсяг базових музичних духовно-ціннісних теоретичних знань значно збільшився, відповіді значної кількості респондентів характеризувалися обґрунтованістю, осмисленістю, глибоким розумінням понять.

Застосування «Комплексної методики вивчення поінформованості про музичне мистецтво як складової духовної культури» за матеріалами Л. В. Школяр та О. О. Овсянникової та «Методики ціннісного спектра» Д. О. Леонтєва в обробці Г.В. Іванченко дало змогу нам дійти висновків про збільшення значної частини школярів ЕК, які досить ґрунтовно і осмислено усвідомлюють духовні цінності, втілені у фольклорному музичному мистецтві.

Результати застосування низки методик («Зустріч з українським музичним фольклором», «Фольклорна спадщина для домашньої фонотеки», «Фольклорна музична програма для друзів») показало, що підлітки ЕК знають набагато більше точних назв музичних фольклорних творів, що стали надбанням вітчизняної народної музичної культури, причому різножанрових (думи, історичні пісні, балади, календарно-обрядові та лірично-побутові пісні).

Так, у своїх міні-творах (есе) на тему «Магія фольклору», «Як прекрасно музика звучить» учні досить усвідомлено та креативно обґрунтували власні думки та погляди на роль фольклорної музики в розвитку духовності людини.

Дані, отримані в результаті проведеної бесіди з учнями експериментального класу, засвідчили суттєве розширення кола їх музично-духовних інтересів, збагачення образної пам'яті та асоціативних зв'язків, готовність до вироблення духовно-оцінних суджень, що безсумнівно позначилось на покращенні якості духовно-ціннісного виховання. Їх відповіді вказували на зміну характеру висловлювань про народну музику,

збагачення музично-духовного словникового запасу, появу особистісного ставлення до творів українського музичного фольклору.

Другим завданням було виконання твору українського музичного фольклору зі шкільної програми. Були визначено вищеозначені відповідні показники на основі оцінено виконання за 3-бальною шкалою.

Варто зазначити, що кількість учнів експериментальної групи, які не змогли виконати завдання зменшилось майже у 4 рази. У таблиці 2.3.2 представлено результат цього завдання.

Табл. 4

Оцінка	Не виконали	1	2	3	Кількість учнів
ЕК	9	1	0	3	
КК	10	7		2	

Так, більшість учнів експериментального класу проявляли осмисленість у сприйнятті емоційно-образного настрою та духовно-ціннісного змісту українських народних пісень, розуміння виразно-змістовної та естетичної значущості елементів музичної мови, вміння їх співвідносити зі змістом фольклорного твору, проявляли наполегливість у досягненні найкращого виконавського результату. В цьому став у нагоді орієнтовний фольклорний музичний репертуар духовно-ціннісного змісту для вокально-хорової роботи із учнями підліткового віку, представлений у додатку 5.

Проведення тематичного концерту для учнів та батьків експериментальної та контрольної груп відкрило юним виконавцям та присутнім цілий світ різноманітних вокальних фольклористичних образів та багатство зображальних можливостей, що допомагають нам передавати красу звучання українських народних пісень та осягнути красу народного музичного мистецтва.

Результати заключного контрольного зрізу засвідчують якісне підвищення результатів в експериментальному класі. Досить рівномірна сформованість усіх компонентів дозволила значній кількості учнів досягти високого рівня духовних цінностей. Низький та середній рівень істотно зменшився.

В контрольній групі на підсумковому етапі дослідження значних змін щодо підвищення рівня духовних цінностей засобами українського музичного фольклору визначено не було. Під час виконання завдань учні демонстрували недостатню обізнаність у теоретичному фольклорному матеріалі, зокрема його жанрів, не виявляли інтересу до фольклорного музичного мистецтва, ґрунтовності суджень, не володіли прийомами самостійної музично-фольклористичної діяльності. Було помітно, що вони зазнають значних труднощів, не відчувають потребу покращити свої навчальні результати.

Аналіз отриманих результатів експериментального дослідження підтвердив, що визначені та реалізовані нами педагогічні умови формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами українського музичного фольклору на уроках музичного мистецтва є педагогічно обґрунтованими та ефективними.

Проведене дослідження підтвердило достовірність виявлених позитивних зрушень у рівнях сформованості духовних цінностей учнів-підлітків засобами українського музичного фольклору.

Таким чином, отримані результати переконливо доводять, що впроваджені нами педагогічні умови в експериментальному 7-А класі є досить дієвими та можуть бути впроваджені у навчально-виховну практику загальноосвітнього закладу

ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні запропоновано новий підхід до вирішення актуальної проблеми формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами українського музичного фольклору, що відображений в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов та методики досліджуваного процесу.

Результати експериментальної роботи із впровадження визначених педагогічних умов засвідчили досягнення мети, ефективність розв'язання завдань і дали підстави для наступних *висновків*:

1. Аналіз наукової літератури та практики щодо процесу формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами українського музичного фольклору дав можливість стверджувати, що проблема дослідження є досить актуальною і потребує більш глибокого вивчення.

2. Уточнено зміст ключової дефініції дослідження «*духовні цінності*» як особистісні якості людини, які своєрідно, у контексті культурно-історичних ідеалів людства, спонукають, регулюють індивідуальні вчинки і поведінку учнів підліткового віку.

3. На основі особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів нами обґрунтовано педагогічні умови:

- створення відповідного культурно-виховуючого фольклористичного середовища;

- використання духовно-виховного потенціалу уроків музичного мистецтва з використанням фольклорної музичної спадщини українського народу.

4. На основі критеріїв та відповідних показників (обізнаність учнів підліткового віку в у сфері духовних цінностей засобами українського музичного фольклору; ціннісне ставлення та позитивна мотивація до фольклористичної музично-естетичної діяльності, сформованість духовних потреб учнів у сфері українського музичного фольклору) визначено і

схарактеризовано рівні сформованості духовних цінностей школярів підліткового віку (високий, середній, низький).

5. За результатами констатувального етапу експерименту з'ясовано, що причиною недостатнього рівня сформованості духовних цінностей учнів є відсутність відповідної методики, педагогічних умов, неефективність змісту, форм і методів відповідної роботи; формалізм; відсутність інноваційних наукових підходів тощо.

6. Перевірка результатів формуального експерименту здійснювалась за допомогою порівняльного аналізу показників контрольного та експериментального класів на початку та наприкінці дослідно-експериментальної роботи. Отримані дані дозволили констатувати суттєве якісне зростання показників за кожним критерієм в експериментальному класі, що позначилося на загальному підвищенні рівня сформованості духовних цінностей учнів. Це свідчить про ефективність визначених педагогічних умов та необхідність їх широкого застосування у педагогічній практиці.

7. Сучасний стан музичного навчання і виховання в загальноосвітніх закладах потребує нового бачення щодо процесу моделювання освітньо-виховної роботи в контексті фольклоризації, впровадження у зміст уроків музичного мистецтва родинних традицій українського народу, музичного фольклорного матеріалу, що мають ціннісно-виховний потенціал, пошуку ефективних засобів, педагогічних умов та інноваційних методик їх впровадження з метою формування духовних цінностей, музичної культури школярів як складової загальної культури. Саме тому, обґрунтування педагогічних умов формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору є актуальним і перспективним.

8. Дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми формування духовних цінностей учнів підліткового віку засобами українського музичного фольклору. Перспективним вважаємо вивчення методики формування духовних цінностей школярів підліткового віку засобами

українського музичного фольклору в позаурочних та позашкільних формах музичного навчання і виховання учнів підліткового віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабкіна О. В. Політологія: навчальний посібник. К.: ВЦ, 2006. 568 с.
2. Баева Л. В. Духовность личности с позиции экзистенциальной аксиологии. Философия образования. 2003. № 8. С. 46-57
3. Барвінок Л. Л. Ти і музика навколо тебе. Особливості формування музично-естетичної культури молодших школярів у позашкільній роботі // Рідна школа. 1999. № 5. С. 54-56.
4. Бібік Н. Аналіз суперечностей у запровадженні компетентнісного підходу в шкільній освіті. Гірська школа. 2015. №12-13. С.44-47.
5. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (Програмно-виховний контекст). Київ: ІПВ НАПН, 2014. 47с.
6. Бліхар М. П. Духовні цінності сучасної молоді в контексті трансформаційних змін. XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. Матеріали VI міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 8–9 червня 2007 р.). Книга II. Київ. 2007. С. 297-300. 20.
7. Бліхар М. П. Духовність сучасної молоді як домінанта українського життєтворення. Молодь в умовах нової соціальної перспективи. Матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 24-25 березня 2011 р.). 2011. Ч. 1. С. 15-18.
8. Бриліна В.Л. Український музичний фольклор в позакласних формах роботи: тези доповіді Всеукраїнської науково-практичної конференції. Ніжин: МТ України, 1991. С. 47.
9. Будз В. Почуття як духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива. Київ: Національна академія управління, 2005. С. 114-116.
10. Ващенко Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагога. Київ, Укр. видавн спілка, 1997
11. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посібник. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.

12. Вовк М.П. Компетентнісний підхід до аналізу сучасної системи фольклористичної підготовки майбутнього словесника- фольклориста фольклориста. Проблеми освіти: наук. зб. Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України. Київ, 2012. Вип. 70, ч. 1. С. 151.
13. Воропаєва В. Г. Формування духовних цінностей як субстанційна основа становлення особистості в умовах кризового соціуму. Соціальні технології., 2011. № 51.С. 364–373.
14. Гумінська О. О. Уроки музики в загальноосвітній школі. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. 105 с.
15. Гусаківська С. С. Духовні цінності у формуванні особистості майбутнього вихователя ДНЗ / С. С. Гусаківська // Проблеми загальної та педагогічної психології, т. XIII, ч. 4. – 2011 // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПНУ. С. 120–126.5, С. 125.
16. Джигун Л., Духовно-моральні цінності і орієнтація особистості. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2011. Вип. 8. С. 26-31.
17. Драгоманов М. Вибрані праці: [у 3 т, 4 кн.] / ред. В. П. Андрущенко та ін. К.: Знання, 2007. Т.1, кн. 2: Історія. Публіцистика. Політологія / Упор. В. Ф. Погребенник. 272 с.
18. Дудченко В. С. Ненасилля як духовний фактор соціокультурного розвитку людства: соціально-філософський аналіз. [Монографія]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. 2018. 129 с.
19. Левчук Л.Т. Естетика: Підручник. Київ: Вища школа, 2006. 431 с.
20. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования. Москва: Эйдос, 2006. 5 мая. 326 с.
21. Кабалевський Д. Б. Воспитание ума и сердца: книжка для учителя. Москва: Просвещение, 1984. С. 112-201.
22. Кабалевський Д. Б. Прекрасне пробуджує добре. Київ, 1982. С. 14-21.
23. Кекош О.М. Таїнственість впливу молитви на виховання молоді у процесі навчання. Молодь і ринок. 2007. №7(30). С. 140-145.

24. Кіт Г. Г. Українська народна педагогіка : курс лекцій : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Едельвейс і К, 2008. 302 с.
25. Лановик З. Б., Лановик М. Б. Українська усна народна творчість: Підручник. Київ, 2006 597 с.
26. Леонтович М. Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України. Київ.: Музична Україна, 1989. С. 11-76.
27. Маслоу А.Г. Мотивация и личность. Спб,,: Евразия, 2001. 478 с.
28. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта : теорія і практика. Київ, 2006. 431 с.
29. Маценко Ж. М. Новітня парадигма духовності: філософсько-психологічне підґрунтя. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2011. Т. XII. Ч. 4. С. 292–301.
30. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка : навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2005. 175 с.
31. Москалець В. Психологія релігії: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2004. 240 с.
32. Мукомел С. А. Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Мукомел Світлана Анатоліївна. Луганськ, 2005. 20 с.
33. Нестеренко В. Духовність як цілісний феномен: проблеми концептуалізації в контексті соціально-філософського пізнання. Гуманітарний вісник ЗДІА. Вип.33.О.,2008. С.65-68
34. Пальчевський С.С. Педагогіка: Навчальний посібник. Київ: Каравела, 2007. 576 с.
35. Победа Н. А. Возрождение духовности как предмет социологического анализа. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. Харків: Видавничий

- центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2000. С. 43-52.
36. Помиткин Є. Психологічне забезпечення духовного розвитку дитини. Київ: «Шкільний світ», 2008.
37. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2011. 640 с.
38. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна і мистецька: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2005. 360 с.
39. Руткевич Е. Д. «Социология духовности»: проблемы становления. Вестник Института социологии. № 2 (9). 2014. С. 37-65.
40. Ручка А. Ціннісна зміна як провідна тема сучасного соціологічного аналізу. Український інформаційний простір: Науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв / Гол. редактор М. С. Тимошик. Число 1. У 2-х ч. Ч. 2. К.: КНУКІМ, 2013. 328 с. С. 163-169
41. Сотська Г. Сутність поняття «естетична культура вчителя»: теоретичний аспект. Імідж сучасного педагога. 2013. № 7. С. 28.
42. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: навчальний посібник. Київ: ІСДО, 1996. 288 с.
43. Стулова Г. П. Теория и практика работы с детским хором. Москва: Музыка, 2002. С. 3-55.
44. Сухомлинский В. А. Духовный мир школьника. Київ: Радянська школа, 1976. 317 с.
45. Сухомлинський В. О. Народження громадянин. Вибрані твори: в 5-ти т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 3. С. 55-202.
46. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори: у 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. Т.2. С.149-418.
47. Українська етнопедагогіка: навчально-методичний посібник/ за ред. В. Кононенка. Івано-Франківськ, Плай, 2005. 508 с.
48. Формування духовного світу особистості. //Позакласний час., 2006. №5.

49. Хлебнікова Л. О. Автор улюблений пісень: Український композитор. Початкова школа. Київ, 2006. №5. С.58-59.
50. Хлебнікова Л. О. Методика хорового співу у початковій школі. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2006. С. 33-90.
51. Черепанова С. О. Філософія родознавства : навч. посібник. Київ: Знання, 2008. 460 с.
52. Школа – середовище культури. Духовний розвиток учнів. //Завуч. 2007. №22.
53. Шкіренко О. В. Психологічний зміст духовних цінностей і культури особистості майбутнього професіонала [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/5995199/>.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Питальник «Духовна культура. Закінчи речення»

Опис методики. Опитувальник побудований за принципом методики «Незакінчені речення» та спрямований на виявлення рівня елементарної обізнаності студентів з поняттям «духовна культура» та його смисловим навантаженням.

Інструкція. Прочитайте кожне з речень і спробуйте їх дописати, але не задумуючись, фіксуючи думки, які перші прийшли.

Я вперше дізналася (вся) про духовну культуру ...

Духовна культура асоціюється з ...

Поняття «духовна культура» у моєму житті зустрічається

Духовна культура у моєму житті займає ...

Духовна культура характеризує ставлення до ...

Духовна діяльність людини пов'язана з ...

Духовний досвід накопичується ...

Найбільшою духовною цінністю є ...

Дякуємо за допомогу!

Інтерпретація результатів:

Високий рівень: наявність системних знань про сутність і зміст духовної складової людської культури; розуміння зв'язку духовно-культурних знань, саморозвитку і власного життєвого досвіду.

Середній рівень: наявність базових знань про сутність і зміст духовної культури, не завжди розуміє значення використання духовно-культурних знань для саморозвитку і їх зв'язку з власним життєвим досвідом.

Низький рівень: знання про сутність і зміст духовної культури фрагментарні; відсутнє розуміння зв'язку духовно-культурних знань з власним саморозвитком і життєвим досвідом.

Методика «Відкрий себе через музику» Л. В. Школяр

Опис методики. Методика має на меті проникнути в глибину особистісного ставлення і сприйняття особистістю фольклорної музики. Вона в якійсь мірі дозволяє виявити дуже важливе: наскільки школярі «відкривають себе» самим собі через музику, наскільки усвідомлюють свої почуття і духовні переживання, відчувають свою причетність до змісту фольклорної музики, її образів, подій.

Процедура проведення. Школярам пропонується один фольклорний твір або його частина і даються три завдання. Особливо підкреслимо: потрібно зобразити не музику, яку чуєш, а саме себе під час звучання цієї музики. Ця умова поширюється на всі три завдання методики, так як в ній нас цікавить не музика, а особистість, її духовний світ у її власній оцінці. Музика ж є джерелом, змістовним приводом для самооцінки.

Інструкції: 1. Зараз буде звучати музика. Спробуйте стати в позицію «співрозмовника» музики. Музика про щось «оповідає», а ви повинні потім розповісти про свої почуття, які при цьому виникають. 2. Спробуйте розкрити духовно-музичний зміст у пластиці, в русі (це може бути пластична мініатюрна пантоміма-імпровізація або, в крайньому випадку, можна просто «подихати» руками). 3. Спробуйте втілити «самих себе» в малюнку.

Музичний матеріал до методики «Відкрий себе через музику»:

- Л. Ревуцький вокально-симфонічний твір «Кантата-поема «Хустина»;
- О. Кошиць «На вулиці скрипка грає»;
- В. Верменич «Калинова пісня»,
- український народний танець «Гопак»,
- українські народні (історичні та родинно-побутові) пісні «Чи не той кінь», «За світ стали козаченьки», «Віють вітри», «Чи не той хміль» в обробці Я. Степового

Інтерпретація результатів

Високий

Установка зв'язку між засобами виразності та емоційним духовним змістом твору мистецтва; здатність уявляти, ототожнювати себе з художнім образом.

Середній

Вміння виявляти зв'язки між художнім образом і засобами виразності; усвідомлене сприймання простих, статичних, однозначних художніх образів.

Низький

Не вміння аналізувати зв'язок художнього образу і засобів художньої виразності; сприйняття і розуміння духовного змісту та художніх образів нерозчленоване; слабка емоційна забарвленість.

Комплексна методика вивчення поінформованості про музичне мистецтво як складову духовної культури (за матеріалами Л. В. Школяр та О. О. Овсянникової)

Методика «Зустріч з музикою»

Складіть концертну програму до Міжнародного дня музики, який в Україні щороку відзначають 1 жовтня. Програма цього заходу повинна передбачити участь кращих, на вашу думку, художніх колективів, музикантів та артистів України чи зарубіжжя, а також охопити твори, які, як ви вважаєте, стали надбанням вітчизняної і світової музичної культури (інструментальні, вокальні або хорові). Це має бути перелік 7-10 творів із вказівкою їх виконавців.

Поясніть, чому ви віддали перевагу тій чи іншій музиці. Методика «Музика для домашньої фольклористичної фонотеки» Складіть музичну програму для слухання фольклорної музики в колі сім'ї (7-10 творів). Методика «Музична програма для друзів». Складіть програму музичного вечора-концерту для друзів (7-10 фольклорних творів).

Інтерпретація результатів:

1 бал – отримують школярі, що має низький рівень загальної обізнаності про фольклорну музику (не знають автора твору, точної назви, не

можуть назвати виконавця); школярі, які змогли пояснити мотив вибору фольклорного твору вельми поверхнево.

2 бали – отримують відповіді школярів, які мають середній рівень загальної обізнаності про фольклорну музику. Учень вказав вокально-хорові та інструментальні фольклорні твори; володіє інформацією про обрані фольклорні твори, але вона недостатньо повна (не завжди може назвати автора твору, стильовий напрям), недостатньо переконливо пояснений мотив вибору фольклорного твору.

3 бали – отримують школярі, які мають високий рівень загальної обізнаності про фольклорну музику. Учень включив в програму концерту фольклорну музику різних форм і жанрів. Головне – значимий і аргументований мотив звернення до тих чи інших творів. До уваги береться і широта студентської інформації – відомості про композитора, автора поетичного тексту, знайомство з історією створення фольклорного твору, з його життєвим змістом, здатність наспівати або награти мелодії творів. Загалом під час обробки результатів діагностики виявляють 3 рівні поінформованості про фольклорне музичне мистецтво як продукт духовної культури.

Низький рівень (1-3 бали): у школяра переважає низький рівень загальної обізнаності про фольклорну музику; він не знає точної назви і автора фольклорного музичного твору, йому важко назвати виконавця, музика підібрана в одному жанрі. Учень пояснює тільки поверхневий мотив вибору фольклорного твору, так як у нього немає певних музичних пристрастей і переваг, при складанні програм намагається враховувати в основному тільки власні інтереси.

Середній рівень (4-6 балів): у школяра переважає середній рівень загальної обізнаності про фольклорну музику; він володіє інформацією про вокально-хорові та інструментальні фольклорні твори, але недостатньо повно. Твори, включені в програму, викликають великий інтерес у школяра,

але все-таки мотив вибору фольклорного твору недостатньо переконливо пояснений і усвідомлений, часто – це просто популярні і модні зразки.

Високий рівень (7-9 балів): учень володіє досить багатою інформацією про музичний фольклорний твір з його життєвим духовним змістом), без утруднень може наспівати або награти мелодії фольклорних творів, в складанні концертних програм включає фольклорну музику різних форм і жанрів. Завжди враховує інтереси і переваги інших людей. Мотив вибору фольклорних творів школяра досить переконливий і аргументований, а значить усвідомлений.

Методика виявлення сформованості духовних цінностей в учнів підліткового віку «Здійснення бажань»

Інструкція для учасників.

Уявіть себе на березі моря. Навколо Вас теплий пісок, ласкаве сонце, шелест хвиль... Ось темна крапка з'явилася на горизонті. Вона наближається до Вас. Що це? Ви придивляєтесь і бачите, що це стародавній глечик! Ви берете його в руки, уважно розглядаєте невідомі знаки та літери і, нарешті, зважуєтесь відкрити...

Разом з шипінням та їдким димом із глечика з'являється справжнісінький джин (не дуже великий, приємної зовнішності). - Я віддячу тобі за своє звільнення - каже він. - Я зроблю твоє життя таким, яке ти собі бажаєш! Я здійснию всі твої бажання, але тільки оптом: ось список життєвих цінностей - і він подає вам аркуш паперу. Тобі потрібно тільки пронумерувати їх за порядком зменшення.

Все те, що опиниться на перших місцях буде грати головну роль у твоєму житті. Що ж стосується останніх номерів за списком - то у мене склероз і я навряд-чи згадаю про них...

Список життєвих цінностей

- різноманітні задоволення;
- сімейний добробут;

- соціальна справедливість;
- вірність;
- визнання та популярність;
- вигідний шлюб;
- порядок у країні;
- доброзичливість;
- влада та впливовість;
- слухняні діти у сім'ї;
- порозуміння між громадянами;
- допомога потребуючим;
- добробут країни;
- гармонія з природою.

Обробка результатів.

Для обробки отриманих даних скористуємося таблицею 1, де структуровані цінності, притаманні окремим рівням свідомості.

Рівні сформованості духовних цінностей учнів підліткового віку

Рисунок 1.1. Результати проведення анкетування (ЕК)

Рисунок 1.2. Результати проведення анкетування (КК)

Анкета для визначення рівня сформованості духовних цінностей школярів засобами українського музичного фольклору

1. Що Ви розумієте під поняттями «духовне», «духовні цінності»?

2. Які з перерахованих нижче якостей особистості найяскравіше характеризують духовні цінності? (Виписати не більше, ніж 5 тверджень).

Гідність.

Відповідальне ставлення до справи.

Здатність особистості до співпереживання.

Чутливість до чужого болю.

Готовність відповідати за наслідки власних дій.

Милосердя.

Наполегливість у досягненні мети.

Відповідальність.

Цілеспрямованість.

Чесність.

Довіра.

Старанність.

Толерантність.

Вміння підкоряти особисті інтереси загальним.

Самодостатність.

3. У чому полягає виявлення духовних цінностей у взаєминах?

4. Чи мають значення духовні цінності в житті людини?

5. Які поведінкові характеристики духовності Ви можете назвати?

6. Чи виявляєте Ви духовні цінності у взаєминах?

7. Де оточує людину духовне?

8. В чому полягає духовність людини? Коли кажуть про людину, що

вона

духовно компетентна?

9. Що Ви розумієте під поняттям «духовне в музиці»?
10. Що означає музика красива, милозвучна?
11. Назвіть свої улюблені музичні твори, які на Вашу думку є красивими та високодуховними?
12. Чому саме ці музичні твори для Вас є найкращими?
13. Яку пісню Ви б хотіли нам заспівати? Чому Ви обрали цю пісню?
14. Які культурні центри Ви відвідували з батьками?
15. Чим саме подобаються Вам уроки музичного мистецтва?
16. Який фольклорний музичний твір Ви б хотіли для нас виконати на музичному інструменті, обґрунтуйте Ваш вибір.
17. Які емоції Ви відчуваєте після прослуховування Вашого улюбленого фольклорного музичного твору?
18. Як Ви вважаєте яка саме музика може збагатити людину духовно, розвинути в неї почуття прекрасного ?
19. Яка музика, на Вашу думку, не є красивою чому? Обґрунтуйте свою відповідь.
20. Дайте визначення поняттям «фольклор» та «усна народна творчість».
21. Твори українського музичного фольклору – це ?

Анкета «Мотиви виявлення духовних цінностей»

Інструкція. Дати письмову відповідь на запитання анкети:

1. Ви виявляєте духовні цінності у взаєминах:

а) з ровесниками, однокласниками

завжди досить часто у деяких

ситуаціях

не виявляю

Чому?

б) з вчителями, класним керівником

завжди досить часто у деяких

ситуаціях

не виявляю

Чому?

в) з батьками

завжди досить часто у деяких

ситуаціях

не виявляю

Чому?

2. Духовні цінності у взаєминах між учнями класу виявляються:

а) завжди _____;

б) досить часто _____;

в) в окремих ситуаціях _____. Яких саме? _____

г) відсутні зовсім _____.

3. Чи виникають конфлікти, непорозуміння, агресія між учнями
Вашого класу?

а) ні _____;

б) так _____ З яких причин?

Додаток 4

**Конспект уроку музичного мистецтва духовного змісту з
використанням фольклорного матеріалу**

(Лекція-концерт «Пісня – скарб українського народу»)

Сценарій цього заходу можна використовувати як канву, змінюючи номери, підбираючи схожі за змістом пісні, якими багата наша нація.

Доброго дня, шановні гості! Ми дуже раді бачити вас на нашій лекції-концерті, яка має назву «Пісня – скарб українського народу».

Українська пісня... Вона є однією із святинь нашого народу, його найціннішим духовним скарбом, гордістю і красою, геніальною поетичною біографією.

З давніх-давен уславилася Україна піснями, які дбайливо, як найдорожча реліквія, передавалися від покоління до покоління. Михайло Стельмах писав, що пісня супроводжує українця від колиски до могили, бо не було значної події в житті народу, нема такого людського почуття, яке б не озвалося в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотанням грому. Український народ створив так багато пісень, що, якби кожного дня вивчати одну нову пісню, на вивчення усіх не вистачило б людського життя.

Народна пісня - це велика культурна спадщина, скарб українського народу. В пісні і ніжність, і ласка, і любов. Вона була добрим порадником у радості і горі, допомагала в праці. Усі народні звичаї та обряди відтворені в піснях. Недаремно кажуть, що пісня - народний календар.

Згадаємо ж давайте у цю мить,
Що українці – це народ співучий -
Ніщо не може нашу пісню зупинить,
Наповним піснею наш край квітучий!

Пісня «Гопачок»

З книжок ми дізналися, що у давніх слов'ян рік починався навесні, а березневе літочислення зберігалось до 1409 р. У свідомості землероба новий трудовий рік починався з відродження природи і пробудження матері-землі від зимового сну.

Колись наші предки ділили рік на 2 частини: зима (Коляда) та літо (Купала). Точкою відліку було зимове й літнє сонцестояння. Це знайшло своє відображення в народних казках, де із зимою змагається саме літо, а не весна. І тільки пізніше з'явилася пора року весна, або передліття. Вона розпочиналася зі святкувань на честь Лада – бога весни і кохання. Свято

весни мало 4 значення: релігійне, землеробське, родинне й поминальне. З тих часів нам у спадок залишились пісні, загальна назва яких веснянки. Їх співали від 22 березня аж до Зелених свят 8 червня. Веснянки виконуються різним складом учасників, хоча переважно це дівчата.

Українська народна пісня «Веснянка»

Весну зустрічали радісно і пишно, з піснями, танцями, іграми. І жодне свято не обходилося без жартівливих пісень. Головне їхнє завдання викликати посмішку та подарувати гарний настрій. Тематика цих пісень різна, але переважно торкається стосунків між людьми: дівчини з хлопцем або чоловіка з жінкою.

Ой, джигуне, джигуне, який ти ледащо,
Ведуть тебе до пана, сам не знаєш за що.
Тоді будеш знати, як будуть карати
І на руки, і на ноги диби накладати.
Ой на руки диби, на ноги диб'ята:
Оце тобі, джигуне, молоді дівчата!

Українська народна пісня «Ой джигуне, джигуне»

Жартівливі пісні за будовою подібні до танцювальних. Це зумовлено не лише жвавим і веселим характером, а й ритмом та фактурою. Адже в основі більшості жартівливих пісень лежать народні танці – шумка та козачок.

Супроводжували такі пісні невеличкі інструментальні ансамблі, так звані «троїсті музики». Існує легенда про те, як виник такий ансамбль. Трое хлопців, щоб сподобатись одній дівчині, взяли до рук музичні інструменти й заграли запальний танок. Кожен намагався виконати свою музичну партію якнайкраще. Та дівчина, щоб нікого не образити, не обрала жодного. А вони вирішили й надалі грати разом.

Українська народна пісня «Утоптала стежечку»

Музика «до танцю» - один із перших інструментальних жанрів народної музичної творчості. Поділяється на дві групи – танець і пісня-танець. З 16-17 століття не лише в Україні, а й інших європейських країнах

були дуже популярні козацькі танці: гопак, козачок, та гайдук - танець, в основі якого козацький бойовий гопак. Традиційно, в Україні виконання танців супроводжувалось піснями. Таким чином, підспівуючи, глядачі ставали учасниками танцювальної композиції.

Відео «Гопак».

Мелодії народних танців часто надихали професійних композиторів на створення власних творів. Зараз ви почуєте

«Танець» Ю.Щуровського

Поки дорослі співали і танцювали, діти теж розважалися за допомогою пісень-ігор. Пісенні розваги супроводжувалися ігровими елементами: мімікою та жестами, підстрибуванням – все енергійно та жваво. Дитячому фольклору також притаманні вигадка та жарти. Ось послухайте опис однієї старовинної ігрової пісні:

*Грають по двоє. Беруться за руки, зближають пальці ніг,
а все тіло відхиляють назад: починають хутко кружляти —
то вправо, то вліво, дрібочучи ногами і примовляючи:*

Дрібу-дрібу-дрібушечки Наївшися Петрушечки

Наївшися Лободи Гала-Гала до Води !

А я вержу Качурика По долі Водою

Пливи-пливи Качурику А я за Тобою !

Українська народна пісня «Дрібушечки»

А ось текст іншої ігрової пісні:

Полинула чечіточка в вишневий садок,

А вивела чечіточка семеро діток:

От Явдосю і Федосю, Варварину, Катерину,

І Ярину, і Марину, Настусю свою, саму меншую.

Га – га - га! Саму меншую.

Українська народна пісня «Чечіточка»

Народна пісня – мистецтво усної традиції. З давних давен вона переходила від одного виконавця до іншого, від старшого покоління до

молодшого. При цьому часто виконавці вносили зміни і в слова пісні і в її наспів. Ось чому народна пісня існує в різних різновидах – варіантах. В художній обробці, так званій «гармонізації» для голосу в супроводі одного або декількох інструментів усна народна пісня стає твором камерного жанру. Найчастіше композитор приєднує до народного наспіву більш або менш складний супровід, а іноді обробляє і саму мелодію, прикрашаючи її грайливими пасажами.

Українська народна пісня «Ти до мене не ходи»

Починаючи з 19 століття, коли в мистецтві з'являється інтерес до національної культурної спадщини, професійні композитори починають збирати та обробляти народні пісні, а також вивчати особливості їхньої будови: мелодику, лад, ритм, будову музичних фраз та інше. На основі отриманих знань композитори стали створювати власні твори в народному дусі.

«Українська народна пісня» В.Косенко для ф-но

Жанр ліричної пісні в українському фольклорі почав формуватись у 16-17 столітті. Слово «лірика» грецького походження. Означає сукупність творів ліричного змісту. Ліричний, тобто «схильний до переживань». Зміст пісень різний, але в основі – все ж увага до почуттів і настроїв людини, її ставлення до певних подій та обставин.

На березу дуб похилився, на багату чорт задивився,
на вбогую - добрії люди, з убогої господинька буде.

Українська народна пісня «На березу дуб похилився»

Деякі з ліричних пісень пронизані глибоким філософським змістом, а саме про марно прожиті молодії роки, про втрачену молодість і щастя.

Ой з-за гори кам'яної голуби літають,
Не зазнала розкошоньки, вже літа минають.
Не зазнала розкошоньки, вже літа минають,
Половина літ проходить, я щастя не маю.

Літа мої молодії, де ж ви ся поділи,
Ой чи ви крильця мали, у гай полетіли?
Ой догнали літа мої на кленовім мості,
Ой верніться, літа мої, хоч до мене в гості.

Українська народна пісня «Ой з-за гори кам'яної» в обробці для ф-но

Відомий поет Іван Драч колись написав

А пісня — це душа. З усіх потреб потреба.

Лиш пісня в серці ширить межі неба.

На крилах сонце сяйво їй лиша.

Чим глибша пісня, тим ясніш душа.

Жодна нація за всю історію не має такої кількості пісень, яку створив український народ. В ЮНЕСКО зібрана дивовижна фонотека народних пісень країн усього світу. У фонді України там знаходиться близько 15,5 тисяч пісень. На другому місці перебуває Італія з кількістю 6 тисяч народних пісень.

Скільки ж пісень створив наш народ? Відома шанувальниця української народної пісенної творчості, педагог Людмила Нестругіна з Черкащини вважає, що “принаймні 500 000”. Їх повне видання, за її підрахунками, “охопило б, ймовірно, 200 томів по 1 000 сторінок кожен”. Жодна інша нація в світі не може похвалитися такою кількістю мелодійних, задушевних, ліричних і героїчних пісень, якими милується весь світ, від яких приходять у захват видатні зарубіжні композитори, письменники, поети.

В українських піснях стільки емоційного вогню, образного блиску, чарівної мелодійності, що просто дух захоплює. На такий пісенний спів відгукуються найтонші та найніжніші струни людської душі. Цим українці внесли вагомий внесок у збагачення духовності та підвищення моральних якостей людства.

Відео «Чорнії очі, карії брови»

У пейзажній пісенній ліриці змальована чарівна краса рідної природи: безмежні степи, зелені ліси, блакитні річки, золоті пшеничні лани.

Здавалося б звичайний краєвид, та дорогий для серця, він оживає в пісенних рядках:

Під гаєм в'ється річенька,
Мов скло вона блистить.
Долиною зеленою,
Кудись вона біжить.

Музика В.Гогенко, слова Е.Зими «То не річка, то не річечка»

Виконує вокальний ансамбль

У кожної країни є свій народний символ. В Україні — це пісня, яка споконвіку лунає в наших краях. Мабуть, жодна подія не відбулася і не відбудеться без щирої народної пісні. Вона несе в собі і любов, і сум, і ніжність, і втіху. Пісня лунає тоді, коли хочеться показати свої почуття або настрої. З нею радість — подвійна радість, а горе — половина горя. Пісня зворушує, допомагає запам'ятати різні події.

Відео «Два кольори»

Плине час. Народжуються і вмирають люди, гине у вогні часу матеріальна культура. Але вічними і незнищенними залишаються духовні цінності, серед яких — пісня. Сучасні українці не втратили любові до народної пісні, вона живе в кожному домі. Пісня згуртовує людей, очищає їхні душі, робить життя більш осмисленим, радіснішим і красивим. Наша пісня буде жити вічно.

Тарас Шевченко пророчо сказав про це так:

«Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине.
От де, люди, наша слава,
Слава України»

Нажаль, прийшов час закінчувати нашу лекцію. Співайте пісень і будьте завжди усміхненими і здоровими. До побачення. До нових зустрічей.

Додаток 5

Орієнтовний фольклорний музичний репертуар духовно-ціннісного змісту для вокально-хорової роботи з школярами підліткового віку

1. Українські народні пісні в обробці Я. Степового «Ой ходила дівчина бережком», «Ягілочка», «Зима і весна»
2. Українські народні пісні в обробці В. Косенка «Дівка Явдошка»
3. Я. Степовий «Висне небо сине», «Літо минулося», «Гей, там, на горі січ іде»
4. Українська щедрівка «Павочка ходить», «Ой сивая та і зозуленька»
5. Українські народні пісні в обробці М.Леонтовича «Щедрик»
6. Я.Степовий «Зоре моя вечірняя»
7. Українські народні пісні «Ой вербо, вербо», «Ой снопе, снопе», «Сіяв мужик просо», «Ой ходить сон коло вікон»
8. Сучасна українська народна пісня «Ішов кобзар чистим полем»
9. Українська веснянка «Вийди, вийди, Іванку»
10. Українська народна пісня «Ой за гаєм, гаєм», «Їхав козак на війноньку», «По діброві вітер виє», «Ой з-під горки все туман», «Грають діти», «Гей степами»
11. Українські щедрівки «Небо ясні зірки вкрили», «Ой господарю, господарочку», «Прилетіла ластівочка»
12. Українські веснянки «Ой виходьте, дівчата», «Ой ти, красна весно», «А ми кривого танцю йдем», «Вийди, вийди, Іванку»

13. Обрядова пісня «Христос Воскрес!»
14. Українські народні пісні «Од Києва до Лубен», «Ой на горі жита много», «Ой Гиля-гиля, гусоньки, на став», «Гей, не дивуйте, добрії люди», «Сіяв батьки жито», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Ой на горі тай женці жнуть»
15. Українські щедрівки «Добрий вечір тобі, пане –господарю», «Ой сивая зозуленька»
16. Українські веснянки «Ой дай, Боже, весну почати», «Вийди, вийди, Іванку», «Вербовая дощечка», «Королі», «Подоляночка»
17. Українська щедрівка «Ой там , за горою»
18. Українські народні пісні «Місяць на небі», «Ой, вербо», «Розпрягайте, хлопці, коней», «Ой не ходи, Грицю»
19. Українські народні пісні в обробці в обробці М. Леонтовича «Ой у полі жито», «Ой совая зозуленька», «Пливе човен»